

Til: Landbruks- og matdepartementet
postmottak@nfd.dep.no

Fra: NOAH – for dyrs rettigheter
register@dyrsrettigheter.no

Dato: 31.08.2022

Innspill Dyrevelferdsmelding 2022

Innledning

Synet på dyr og menneskets forpliktelser overfor dyr er i stadig og rask endring. Stadig flere mennesker verdsetter dyrs liv høyt, og bryr seg om både dyrs rettigheter, rettsvern og velferd. Kunnskapen om dyrs behov, mentale kapasiteter og kognitive evner har vokst siden siste dyrevennmelding. Hver dag avdekkes ny kunnskap om dyr, og kunnskapen peker i samme retning; dyr har større mentale og kognitive evner og behov enn det tradisjonelt er tilskrevet innenfor næringer som utnytter dem. Det kommer også stadig ny kunnskap om ville dyrs viktige rolle for naturen, hvordan de er økosystembærere og hvordan defaunation (desimering av antall individer av arter) har en negativ effekt på naturen som helhet. En ny dyrevelferdsmelding må bygges på ny kunnskap om dyrs evner og behov, og på kunnskap om de ville dyrenes viktige roller i økosystemet.

Utviklingen innenfor regelverket som regulerer menneskers adferd overfor dyr, forandres imidlertid langt langsommere enn både holdninger og kunnskap. Flere løfter som ble gitt om regelverksutvikling fra forrige stortingsmelding er fortsatt ikke fulgt opp. Anbefalinger fra Veterinærinstituttet, Rådet for dyreetikk m.fl. er heller ikke fulgt opp på noen systematisk måte. Man ser også at selv om Norge har hatt utvikling på noen områder innen dyrevenn, ligger flere land foran oss på regelverksutvikling. Myten om at Norge er «best i verden» på dyrevelferd stemmer dessverre ikke. Man ser nå også at EU ligger foran Norge i regelverksutvikling innen dyrevelferd.

En ny dyrevelferdsmelding må ha som ambisjon at Norge ikke skal ligge etter verken EU eller andre land i verden når det gjelder regler for vern av dyr. Det bør være et minimumskrav å følge opp løftene fra forrige melding, samt anbefalinger fra Rådet for dyreetikk og Veterinærinstituttet. Likevel må ambisjonsnivået ligge høyere enn dette, og være tro mot dyrevelferdslovens intensjon om at dyrs egenverdi skal respekteres og det må ligge en realitet i at dyr skal ha et «miljø som gir god velferd ut fra artstypiske og individuelle behov (og bidra til trygghet og trivsel)».

NOAH vil i det følgende fokusere på konkrete viktige endringspunkter som vil bidra til å bedre velferden og rettsvernet for dyr i Norge.

Holdninger til dyr

En dyrevelferdsmelding vil også overordnet beskrive menneskers forhold til dyr i Norge. NOAH anser det svært viktig at man i en slik melding representerer hele befolkningen, og ikke kun et bruksmessig forhold til dyr representert av næringene. En dyrevelferdsmelding kan ikke ta utgangspunkt i at et bruksperspektiv på dyr aksepteres av flertallet. Det varierer fra sak til sak hvorvidt flertallet i opinionen inntar et dyrerettighetsstandpunkt eller et bruksstandpunkt. Eksempelvis har svært mange mennesker familiedyr som de verdsetter nettopp som familiemedlemmer, og vil gjøre alt for å redde i en nødsituasjon. Dette er illustrert av sakene knyttet til (den gamle) hundeloven, hvor familier satte seg i gjeld for å redde hundens liv. Også holdninger til ville dyr viser at svært mange nordmenn innehar et syn på dyr som tilsier at individuelle dyrs liv og velferd settes høyt. Svært mange mennesker engasjerte seg for hvalrossen Freya, og skytingen av henne – og andre ville dyr – vekker stor harme. Dette henger både sammen med verdsettelsen av dyr som individer og forståelsen av ville dyrs rett til livsrom i lys av naturkrisen.

NOAH har også sett en klar utvikling mot større engasjement for dyr og voksende skepsis til utnytting og dreping av dyr innenfor ulike områder. Over de siste årene har NOAH via Respons Analyse foretatt flere undersøkelser vedrørende nordmenns holdninger til ville dyr. Følgende funn ble gjort:

86% mener Norge har en forpliktelse til å sørge for at ingen dyr i norsk natur er utrydningstruet.¹ 84% mener at jakt på rødlistede dyr bør stanses.² 76% mener at man ikke bør ta livet av ville dyr primært for rekreasjonens skyld.³ 87% mener Norge bør forby import av troféer fra internasjonalt rødlistede dyr.⁴ 65% mener norsk hvalfangst slik det drives i dag er uakseptabelt.⁵ 56% er mot kommersiell selfangst, og 68% er mot at kommersiell selfangst skal motta subsidier.⁶ 56% mener innfangning av ville dyr til oppdrett må opphøre.⁷

Videre er det også skepsis mot produksjon av dyr i fangenskap, og kjøttindustrien generelt. 47% mener at masseproduksjon av dyr bør begrenses (21% uenig).⁸ 42% mener myndighetene bør iverksette tiltak for å øke forbruket av plantebasert mat (33% uenig).⁹

Hovedområder for dyr i Norge

NOAH mener omfattende endringer i regelverket er nødvendig for alle områder som berører dyr. I det følgende har vi delt opp disse i 1) dyr som utnyttes i fangenskap for næring; 2) utnytting av og påvirkning på ville dyr; 3) familiedyr og hjemløse dyr; 4) bedring av dyrs rettsvern generelt.

1. Dyr som utnyttes i fangenskap for næring

1.1 Dyr i landbruket

Miljøet for dyrene i landbruket er ikke forenelig med dyrevelferdslovens krav om at dyr skal «behandles godt og beskyttes mot fare og for unødige påkjenninger og belastninger», og hensyn til «artstypiske og individuelle behov». Flere praksiser som er lov i Norge, er nå også forbudt i flere andre land. Rask tilvekst og høy ytelse gir en rekke lidelser hos dyrene. Dagens praksis bryter i prinsippet med dyrevelferdslovens § 25. Ca. 70 millioner dyr dør som følge av animalsk produksjon i Norge hvert år. I produksjonen av dyreprodukter står dyrenes egne interesser mot de økonomiske interessene til næringen. Det er viktig å innse at masseproduksjon av dyr står i iboende kontrast til det enkelte dyrs interesser for et fullverdig liv.

1.1.1 Fugler

For fugler i produksjon fører dyretetthet og stimulifattig, uegnet miljø til fysiske og mentale plager. Helseutfordringene for kyllinger, kalkuner og høner er store pga. intensiv avl – som gir bein- og organlidelser. Produksjonssystemene ble utviklet i en tid hvor kunnskapen om ulike fuglers behov og kognitive evner var lav. I 2017 publiserte magasinet «Animal Cognition» en samleartikkel som konkluderer med at hønefugler «har evne til tallforståelse; viser selvkontroll og selvvurdering, noe som er grunnlag for selvbevissthet; kommuniserer på komplekse måter som indikerer at de er i stand til å ta andres perspektiv; har kapasitet til å resonnerer og dra logiske slutninger på nivå med 7-år gamle barn; har begrep om tidsintervaller og forventning om fremtidige hendelser; har sofistikert sosial adferd; viser evne til sosial manipulasjon og kompleks sosial læring på lignende måter som mennesker; har komplekse negative og positive følelser og viser evne til empati.»¹⁰ I 2018 kom enda en oppsummerende artikkel om hønefuglers adferd og evner, publisert i magasinet «Behavioural Science»: «Vi har her vurdert hønefuglers sanseevner, sosiale og seksuelle adferd, personlighet, følelsesmessige tilstander og kognitive evner (...) Noen av disse evnene overgår de som mennesker har (...) hønefugler viser et bredt spekter av imponerende kognitive evner.»¹¹ Kalkuner er også hønefugler, med samme evner og mange av de samme behov. De er imidlertid enda vanskeligere å holde i fangenskap fordi kalkuner er avhengige av samspill med mor og søsken for å kunne utvikle seg normalt.¹² Både ender og gjess er langlivede, monogame fugler som er svært knyttet til makene sine, så vel som flokksamfunnet for øvrig. Disse vannfuglene har spesifikke kognitive og følelsesmessige behov som står i strid til industrielt hold.

Slaktekyllingoppdrett er en av verdens mest industrialiserte husdyrproduksjonene. Hvis dyrevernslovens prinsipper skal gjelde innenfor dette dyreholdet, kreves det drastiske endringer. Vitenskapskomiteen

konkluderte allerede i 2008 med at «dyretettheten må være under 25 kg/m² for å unngå de større velferdsproblemene», samt at det er vanskelig å gjøre noe med «problemer med temperaturregulering og hudskader forårsaket av at dyrene må gå oppå hverandre for å få tak i mat og vann, uten samtidig å redusere dyretettheten».¹³ Dyrevelferdsprogrammet for slaktekylling tillater 36 kg/m². Kyllingene blir fratatt normal interaksjon med mor og flokk, og lever i et svært stimulifattig miljø hvor det er lite rom for å utforske og utfolde seg.

Kyllingene på 4- 6 uker er ennå bare fugleunger når de slaktes – likevel har de nådd en vekt på dobbelt så mye som vekten til en fullt utvokst urhøne.¹⁴ Veksthastigheten fører med seg unaturlig høy dødelighet, høy forekomst av metabolske sykdommer og skjellettsykdommer.¹⁵ Kyllingene risikerer bl.a. lammelser, beinbrudd og væskeansamlinger i buken. Ulike former for sirkulasjonssvikt og hjertelidelser er vanlig årsak til dødelighet. En svensk studie viste at hele 63 % av fuglene hadde unormale bein (norske krav til dyretetthet er like - og såvidt dårligere enn - de svenske, og samme raser brukes). 15 % hadde alvorlige beinlidelser, og vesentlig bevegelsehemming på grunn av smerte.¹⁶ Professor Donald Broom skriver: «Smerten er alvorlig, og hvis broilerne trenes til å selvmedisinere seg med smertestillende medisiner, vil de gjøre det.»¹⁷ Den høye veksthastigheten for kyllingraser som produseres for kjøtt, er i følge Broom, «det største dyrevelferdsproblemet i verden».¹⁸ For å imøtegå kritikken har næringen lansert begrepet «saktevoksende» kylling. Imidlertid er alle broilere rasktvoksende – den normale veksten for hønsefugler er urhønens vekst. En undersøkelse utført for tyske myndigheter sammenlignet ulike raser brukt i økologisk produksjon i Tyskland med Ross 308.¹⁹ De brukte bl.a. Hubbard JA 757 – en «variant» som blir 2350 gram på 56 dager, og dermed er «saktere» enn REMAs Hubbard. Forskerne konkluderer slik: «Selv om den undersøkte hurtigvoksende varianten (Ross 308) hadde den høyeste slakteytelsen, ser den ikke ut til å være egnet for organisk jordbruk på grunn av de identifiserte problemene med dyrevelferd (dyreadferd, dyrehelse). Den undersøkte Hubbard-rasen (JA 757), som er en av de mest brukte innen økologisk landbruk i Tyskland, fulgte tett bak de rasktvoksende hybridene når det gjaldt slakteprestasjonene, men i mange tilfeller også når det gjaldt dyrevelferdsparametrene som ble undersøkt. Derfor oppstår spørsmålet om disse rasene er et akseptabelt kompromiss eller om vekstintensiteten ikke allerede er for høy også for dem.» Forskerne pekte på at sjeldnere raser som ga langt mindre kjøtt også var de som som skåret mer signifikant høyere på dyrevelferdsparametre, men produksjon vil «bare være økonomisk mulig med svært høye tilleggsavgifter».

Før slakt blir kyllinger «plukket» etter beina eller maskinelt. Broiler-”plukking”, maskinelt såvel som for hånd, er stressende og fryktskapende.²⁰ Selve transporten medfører også stress som følge av blant annet trengsel, overoppheting, nedkjøling og tørste. Over 90% av kyllingene «bedøves» med CO₂ – ca. 70 % etter at de er tømt ut av kassene, og 20% mens de sitter tett i tett i transportkassene. Forskere som har gjort forsøk på CO₂-konsentrasjoner fra 30 % og oppover, rapporterte at hønene viste ubehag og pustevansker/panikk (risting på hodet, tunge åndedrag).²¹ Ca. 6% av kyllingene «bedøves» med elektrisk vannbad. Dette innebærer at man henger delevende kyllingene opp etter beina i en bøyle fra et transportbånd i forbindelse med bedøving. Det er påvist at dette innebærer sterke smerter.²² Kjøttbransjen selv beskriver elektrisk vannbad som «metoden vurderes som problematisk for fuglene», og CO₂-gassing som «ikke ideelt».²³

Kalkuner har lignende helseproblemer som slaktekyllinger – ulike lidelser som skyldes den hurtige veksten: Hjerte- og karsystemet, skjelettet og senene utvikles ikke i samsvar med kroppsstørrelsen.²⁴ Dette fører til smerter i beina, halthet og sirkulasjonsforstyrrelser. På grunn av kalkunenes avhengighet av moren (som de aldri ser) vil noen risikere å dø fordi de ikke har en mor tilstede som kan oppmuntre dem til å spise.²⁵ Den første tiden må sagflisen på gulvet i kalkunbygningen være «jevnt», for å redusere risikoen for «flipover» - at kyllingene faller på ryggen og dør. Dette fenomenet vitner om hvor dårlig tilstand kalkunkyllingen er i. Noen kyllinger viser også nevrologiske balanseforstyrrelser og faller gjentatte ganger.²⁶

Miljøet for kalkuner er svært stimulifattig og uegnet for disse skogsfuglene som har et bredt adferdsrepertoar og lever i flokker med sterk sosial tilknytning. Reglene for miljø er svært sparsomme. Man har plassert kalkunene i et miljø som – i følge Vitenskapskomiteen (2016) ”fremstår svært fattig ut i fra dyrets perspektiv”. Vitenskapskomiteen uttaler at ”kalkunproduksjon i Norge under dagens regelverk gjør det vanskelig å tilfredsstille alle fysiologiske og adferdsmessige behov hos kalkuner.”²⁷ Rapporten peker på at fuglene har ”utilstrekkelig plass for å imøtekomme basale behov for bevegelse, hvile og søvn, og for å unngå konflikter”, ”dyretettheten er uegnet”, de har ”stimulifattig miljø uten noen berikelse”, og det er problemer med «lave temperaturer for unge kalkuner, dårlig kvalitet på fôr eller drikkevann, svikt i tilførselen av

drikkevann». Vitenskapskomiteen skriver at «uegnet belysning (inkludert naturlig lys) resulterer i fjærhakking og kannibalisme. Uegnet lys/mørke-syklus gir problemer med bevegelse.» Mattilsynet har uttalt: "våre inspektører melder om store dyrevelferdsutfordringer ved dagens driftsformer, til tross for at produsentene i stor grad overholder gjeldende særlige krav for denne arten."²⁸

Såkalt «foreldredyr», som produserer egg til utruging for de ulike produksjonene, utsettes for håndtering siden fuglene ikke kan pare seg naturlig på grunn av vekten: Kunstig sædtapping og inseminering. Disse prosessene medfører innfangning som gir sterkt stress, og er fysisk smertefulle. Hunnkalkunene utsettes for dette en gang i uken (to ganger i uken i begynnelsen) i hele eggproduksjonsperioden som varer i 24 uker. Hannkalkunene blir også fanget inn ukentlig. Den kontinuerlige påtvungne inseminasjonen vil være en stor belastning og direkte vondt for fuglene. Sædtapping fører til blødninger og er smertefullt - studier viste at slimhinnen ble normal igjen først etter 3 dager.²⁹

På samme vis som for hønsefugler, er det vanlig at kalkuner bæres etter beina i forbindelse med transport til slakt. Dette er smertefullt. Ca. 70 % av kalkunene tas livet av med CO₂ i transportkontainerne på slakteriet, mens 30% utsettes for opphenging etter beina og elektrisk bedøving i vannbad.³⁰ Som nevnt over gir begge metoder lidelse.

Eggleggende høner kan fortsatt holdes i bur i Norge, til tross for at dette tydelig legger sterke begrensninger på deres adferd. Nye regler i EU vil føre til forbud mot burdrift av høner av dyrevelferdshensyn, og flere land har allerede slike forbud. Men også i «løsdrift»/aviarier vil hønene ha svært begrenset plass og dårlig miljø. Veterinærinstituttet har påpekt at «ingen driftssystemer er optimale for verpehøna (...) I bur-systemer vil begrensede aktivitetsmuligheter gi reduksjon i naturlig adferd, mens løsdriftssystemer har utfordringer med skadende adferd.»³¹ Forskere fra Wageningen Universitet, publiserte i 2014 en oversikt over dyrevelferdsproblemer hos verpehøner: «Forholdene som eggleggende høner lever under forblir en vesentlig bekymring med hensyn til dyrevelferd. Dette er en av de mest intensive formene for dyreproduksjon, og antall individer som er berørt er veldig stort (...) Støvbading og matsøk er anerkjent som viktige adferdsbehov (...) disse behovene kan ikke utføres (tilstrekkelig) i innredede bur, og dette er en trussel mot fuglevelferden i disse systemene. Fjærhakking er fortsatt et veldig dominerende velferdsproblem for fugler, særlig i løsdriftssystemer, med en forekomst på 40-80% i kommersielle flokker.»³² Å tvinge høner til å leve konstant tett inntil hverandre, slik man gjør med både bursystemene og «løsdrift»-systemene, bryter ned den normale sosiale interaksjonen i flokken. Eggleggende høner har en rekke fysiske lidelser som følge av intensiv eggproduksjon. Denne type avl som fører til sykdom og skader er i realiteten ikke forenelig med dyrevelferdsloven.

Høner «plukkes» manuelt, ved at de gripes i beina. Håndteringen medfører flaksing og kjemping fra hønens side, og kan resultere i bruddskader. På grunn av økonomi blir flere høner avlivet på gården for så å kastes. De gasses da ihjel med CO₂. Som nevnt over er dette en svært smertefull «bedøvelse». I Norge er det tillatt med maserasjon av daggamle kyllinger. EFSA publiserte en rapport i 2019 om dette temaet og oppfordret sterkt til å avvike bruken av maserasjon.³³ Frankrike har innført forbud mot maserasjon³⁴, og flere europeiske land ser ut til å slå følge, for eksempel Sveits³⁵ og Tyskland³⁶. EU vurderer forbud mot både elektrisk «vannbad» og maserasjon.

Ender og gjess holdes også for kjøtt. Det er ingen regler for slikt hold, og det er ikke uvanlig at disse vannfuglene holdes uten tilgang til svømmevann. Begge artene er sosiale dyr som former livslange par – og hvor nettopp parforholdet og sosial tilknytning til familie er emosjonelt viktig for fuglene. I kommersiell produksjon får ikke fuglene anledning til å knytte slike bånd, eller beholde en make – deres sosiale struktur er brutt ned. Den forrige dyrevelferdsmeldingen påpekte at: «Det er vanskelig å sikre den hygieniske kvaliteten og å unngå vannsøl som resulterer i et fuktig strø (hvis fuglene får tilgang til svømmevann). Et oppdrett uten adgang til svømmevann fratar endene deres viktigste naturlige element.» Det er ingen regler for hvordan ender og gjess skal fanges inn og «plukkes» til slakt. 59 % av endene slaktes etter «bedøving» med elektrisk strøm i vannbad, 36 % etter «bedøving» med manuelt påsett av elektroder på hodet. De resterende 5 % ble «bedøvet» med CO₂-gass i transportcontainerne. Det ene slakteriet som slakter gjess i Norge, bruker påsett av strøm-elektroder på hodet.³⁷ Alle disse metodene må anses smertefulle.

Løfter fra forrige dyrevelferdsmelding: I følge forrige dyrevernmelding skulle bur for eggleggende høner avvikles og tettheten for kyllinger og kalkuner skulle reduseres. Videre lovet meldingen å forskriftsfeste krav til levestandard for and og gås. Dette har ikke skjedd.

NOAHs tilråkning:

- *Forbud mot hold av høner i bur – inkludert "berikede" modeller. Arealkrav som ikke betinger at flere høner trenges sammen per m2, men at hver høne har flere m2 hver.*
- *Alle dyr skal ha rett til egnet arealer utendørs, og lovfestet arealkrav for alle arter inne- og utendørs som samsvarer med artens biologiske adferdsbehov.*
- *Forbud mot maserasjon av hannkyllinger i eggindustrien, forbud mot elektrisk vannbad og CO2-gassing som «bedøvelse». Forbud mot å bære/løfte fugler etter bein eller hals.*
- *Forbud mot hold av vannfugler uten tilgang til svømmevann.*
- *Utfasing av kalkun- og kyllingindustrien, da disse produksjonene – uavhengig av hvilken type «kjøtt-rase» som brukes - representerer et ytterpunkt i ekstremavl som er i strid med dyrevelferdslovens § 5.*
- *Det må prioriteres å avvikle kalkunindustrien, da den representerer brudd på dyrevelferdsloven på en rekke punkter (avl, smertefull reproduksjon, total mangel på egnet miljø).*

1.1.2 Griser

I 2015 ble det publisert en samlestudie om etologisk forskning på griser i «International Journal of Comparative Psychology» - den dokumenterer blant annet at griser har god hukommelse, løser ulike intelligens tester like bra som hunder og sjimpanser, at de har kognitiv empati, reagerer på hverandres følelser, har begrep om tid, viser iver over nye ting, lærer av hverandre og samarbeider. Videre er de i stand til å forstå og skille mellom symbolske tegn, og kombinasjoner av slike tegn. De har forventninger til fremtiden, og kan forberede seg og planlegge for fremtidige hendelser. De kan innta perspektivet til andre griser og mennesker – inkludert å forstå hva den andre personen fokuserer på, ved å tolke retning av blikk. Griser kan også forstå betydningen av ulike menneskespesifikke handlinger, slik som å peke på noe. De kan lære seg symbol-språk, har svært god langtidshukommelse, lærer av og samarbeider med andre flokkmedlemmer og kan bruke redskaper. En av hovedforfatterne bak studien, Lori Marino, neurologi-forsker ved Emory Universitet, uttaler: "Vi har vist at griser viser samme kognitive kapasitet som f.eks. hunder, sjimpanser, elefanter, delfiner (...). Det er gode vitenskapelige grunner til å helt revurdere vårt forhold til dem."³⁸

Griser holdes på trang plass og hardt underlag i innendørs binger, noe som begrenser naturlig adferd og bevegelse. Mange griser får sår, beinproblemer, lungesykdom og diare.^{39 40 41 42} Stress som følge av produksjonspress fører til magesår hos mange purker i svineholdet. Bare 9% har normal mageslimhinne, mens 25% har alvorlige magesår.⁴³ Når moren skal føde har hun et sterkt behov for å bygge reir, noe som kan føre til at hun blir stemplet som «uroilig» - og risikerer å bli fiksert slik at hun ikke kan snu seg fra fødsel og den første uken etter.⁴⁴ Grisungene blir tatt fra moren bare fire uker gamle.⁴⁵ Bransjen selv innrømmer at «smågrisen kommer til å få en brå og unaturlig avvenning».⁴⁶ Grisungene lever livet i trange betongbinger, hvor de ikke får utløp for lek, nysgjerrighet og naturlige behov. Frustrasjon, kjedsomhet og stress fører til tvangsadferd som halebiting. Driftsformen hvor purker rett etter avvenning settes sammen for å komme i brunst raskt er uakseptabel. Næringen skriver selv: «Rangkamper er en uunngåelig stressor i bedekningsavdelinger med løse purker, men kampene skal være overstått i løpet av én til to dager.»⁴⁷ Å sette dyr sammen vel vitende om at de blir stresset og skader hverandre, er å påføre dr lidelse med vitende og vilje, og går imot dyrevelferdsloven. Griser får unormalt store kull. Rådet for dyreetikk har uttalt om de store kullene: «Rådet er bekymret over at kunstig oppføring av spedgriser synes nødvendig i økende grad. Ved kunstig melkeføring tas spedgrisen vanligvis vekk fra morderen, og spedgrisens sugebehov og behov for omsorg blir da ikke dekket.»⁴⁸ EFSA har nylig kommet med uttalelse om griser, med forslag til endringer av drift.⁴⁹

På slakteriet opplever dyrene sterk frykt, og blir ofte utsatt for smertefull behandling. I Norge bedøves nå 92 % av grisene med CO2-gass i en konsentrasjon på rundt 90 %.⁵⁰ Veterinærinstituttets rapport fra 2005 om CO2-bedøving av gris slår fast at «alle grisene hyperventilerer etter eksponering for karbondioksid ved alle konsentrasjoner».⁵¹ EFSA, Den europeiske myndighet for næringsmiddeltrygghet, oppfordret medlemslandene

i EU til å fase ut CO₂-bedøving av gris allerede i 2004. Det svenske landbruksuniversitet (SLU) mener at CO₂-bedøving av gris bør forbys, nettopp fordi gassen er angstfremkallende, svir og fører til full panikk og instinktiv kamp for livet.^{52 53}

Løfter fra forrige dyrevelferdsmelding: I følge forrige dyrevernmelding skulle fikseringen av purker rundt fødsel avvikles innen ti år, og det skulle sørges for «beriket innemiljø» for griser og ny forskrift om miljøberikelse. Dette har ikke skjedd.

NOAHs tilråding:

- *Alle dyr skal ha rett egnet arealer utendørs, og lovfestet arealkrav for alle arter innen- og utendørs som samsvarer med artens biologiske adferdsbehov. Forbud mot å holde griser i betongbinger og på spaltegulv. Arealkravene for gris strider mot lovens intensjon, og det er uakseptabelt å kun tilby griser et stimulifattig miljø, hvor de ikke kan grave, løpe, trekke seg unna andre og utforske.*
- *Ingen dyr skal tas fra moren før biologisk avvenningstid. Totalt forbud mot fiksering av purker. Forbud mot å holde dyr sammen om de sloss.*
- *Plan for å utfase avlen som har ført til unaturlig store kull og skadelig fysiologi for griser (lang rygg, svake bein, tung kropp) – denne avlen er i prinsippet i strid med dyrevelferdsloven.*
- *Forbud mot CO₂-bedøvelse av dyr på slakteri, i tråd med faglige råd.*

1.1.3 Kyr, sauer, geiter og reinsdyr

De drøvtyggende flokkdyrene har langt større kognitive evner enn det man «på folkemunne» har tilskrevet dem. Disse dyrene har også et komplekst sosialt liv, hvor individene i en flokk er svært viktige for hverandre. De har svært god ansiktsgjenkjenning, savnet flokkmedlemmer som er borte – og finner trøst i å se bilder av dem, for å nevne noe. I 2017 publiserte to nevroforskere artikkelen "The Psychology of Cows" i magasinet «Animal Behavior and Cognition», hvor de summerer vitenskapelige studier som underbygger kuers komplekse sosiale, kognitive og emosjonelle evner: «Kuer er langt mer sofistikerte og følsomme enn mange tror (...) de kan gjøre sofistikerte kategoriseringer ikke bare av objekter, men av mennesker og andre kuer; viser mange emosjonelle kapasiteter som kognitiv dømmekraft og følelsesmessig smitteeffekt; viser tydelige emosjonelle reaksjoner til læring, noe som reflekterer selvbevissthet; har ulike personligheter; viser ulike dimensjoner av sosial kompleksitet, inkludert sosial læring.»⁵⁴ I 2019 summerte en artikkel i «Animal Sentience» opp forskning som hittil er gjort på sauers kognitive og emosjonelle egenskaper, og fant blant annet at «sauer har evne til langtidsplanlegging (...) har utmerket generell hukommelse, god evne til å huske områder, lærer nye oppgaver etter bare noen få forsøk (...) sauer kan kategorisere ulike planter (...) og kan selv-medisinere seg basert på kunnskap om ulike smakserfaringer når de er syke (...) sauer har komplekse følelser som kognitiv forventning (pessimistisk eller optimistisk innstilling til nye situasjoner basert på tidligere erfaringer), emosjonelle reaksjoner til læring (glede over å klare en oppgave), emosjonell smitteeffekt (basis for empati) og sosial bufring (reagerer mindre negativt på stress når en artsfrende er i nærheten) (...) de viser individuelle personligheter.»⁵⁵ Geiter har mange likhetstrekk med sauer i følelsesliv og kognitive evner – de har imidlertid også store likheter med hunder: Forskere som har trent geiter som hunder, melder at de har minst like god evne som hunder til å lære seg ulike menneskeskapte oppgaver – og at de gleder seg over læringen.⁵⁶ Geiter kan, på samme måte som hunder, tilpasse sin kommunikasjon til mennesker, og utvikler kompleks kommunikasjon med mennesker – for eksempel for å be om hjelp til å løse en oppgave. Dette innebærer også at geiter lett former sterke bånd til mennesker.⁵⁷ Spesifikk forskning på reinsdyrenes kognitive evner og følelser mangler, men disse dyrene lever svært tett og flokken er svært viktig for dem – det er derfor grunn til å anta at forskning på de andre drøvtyggende flokkdyrene på mange områder gjelder like mye for rein, i tillegg til at de har mange særlige evner og behov. De er for eksempel svært følsomme for forstyrrelser fra mennesker. Båndet mellom mor og kalv er særlig sterkt. Kalvene følger og beiter sammen med moren helt til våren.

Kyr i Norge kan fortsatt holdes bundet på bås store deler av året; 64 % av melkekyrne lever i såkalte løsdriftfjøs, og 35% står fortsatt i båsfjøs.⁵⁸ Førrige dyrevelferdsmelding innrømmet at båsdrift påfører dyrene lidelse: «Dyr som står bundet på bås hemmes bl.a. i kroppspleie og direkte fysisk kontakt med andre dyr. Reise- og leggebevegelsen kan endres som følge av feil utforming av bindsler og båsfronter, kutrener samt glatte eller harde golv. Stereotyp atferd som tungerring, skumtygging og slikking på innredning sees (...) hos kyr i norske fjøs.»⁵⁹ Det er fattet vedtak om avvikling av båsfjøs, men dette trer ikke i kraft før i 2034.⁶⁰ I tillegg utsettes mange dyr for kutrener – d.v.s. smerte og ytterligere innskrenking av bevegelsesmuligheter.⁶¹ I løsdrift går kyrene enten på spaltegulv eller betong, noe som kan skade dem, og arealkravene og miljøutformingen er ikke i tråd med adferdsbehovene. Hver melkeku produserte i gjennomsnitt ca. 8200 kg melk hver i løpet av 2020, dette er en økning på 400 kg bare siden 2016. De er avlet opp til å produsere mye melk, noe som er svært belastende for kua.

Kyr blir fratatt kalven umiddelbart etter fødsel i melkeproduksjon. Mattilsynet har uttalt seg kritisk til hvordan kalvene behandles: «I mjølkeproduksjonen fratras fortsatt de fleste dyr muligheten til å utøve sterkt motivert atferd, som diing og morsomsorg. Kalvenes behov er et forsømt kapittel i mange nye fjøs. De utsettes ofte for ugunstig miljø, holdes sosialt isolert fra andre og er det eneste husdyret som føres restriktivt i speddyrperioden. Sjukdomsforekomst og dødelighet hos kalv er høyere i større besetninger enn i små.»⁶² Kalver og unge dyr – okser og kviger – holdes i binger. Gulvet er av betong eller tre. De minste kalvene kan holdes i enkeltbåser alene inntil de er 8 uker, og er det ikke kalver i samme alder kan de holdes alene lenger. I kalvebåsen trenger de ikke å ha plass til å snu seg, de skal ha plass til «å legge seg, ligge, reise seg», båslengden skal være «kalvens lengde» og bredden lik «mankehøyden» på kalven. Både kuer og kalver kan utvikle stereotyp adferd som tungerring og stereotyp suging når de står på bås eller i bing. ⁶³ Mange okser får aldri komme ut i frisk luft om sommeren heller, da det er gjort unntak for beitekravet for hanndyr over seks måneder. ⁶⁴

Sauer og geiter har ingen arealkrav innendørs, og har ofte svært lite bevegelsesfrihet i store deler av året. Selv om sauer er på beite om sommeren, tilbringer de størsteparten av året i trange binger innendørs. Sauer har sterke sosiale behov som neglisjeres i industrien. «Forskrift om velferd for småfe» har ingen krav for antall sauer som kan stues sammen på et gitt areal.⁶⁵ Næringen selv anbefaler ca. 0,9 kvadratmeter på hver sau. Fjøsene er gjerne uisolerte. Det er drenerende golv i bingene – strekkmetall eller trespaltegulv. Dette er ubehagelig å stå på. Sauer som står på strekkmetall får ofte en del skader på haler, klauver og spener. Sauene kan utvikle stereotypier som å bite i rør og treverk, hoppe opp og ned eller tygge ull.⁶⁶ Sauer kan holdes i fjøs i 8 måneder i strekk, forskriften sier at de skal ha 16 uker på beite om sommeren.⁶⁷ Også for geiter kan det være svært trangt og stimulifattig miljø. Geiter utnyttes for melken. Killingene blir negativt påvirket av å skilles fra moren. Adskillelse før 7 uker blir sterkt frarådet av forskere, for å unngå uheldig adferdsmessig utvikling. I naturen skjer ikke full avvenning før etter 6 måneder, killingene blir i morens flokk i ett år og hunnkillingens tilknytning til moren varer for livet. Å bli fratatt ungene påfører geitene en emosjonell belastning. Noen geiter holdes bundet.

100 000 sauer dør på beite uavhengig av rovdyr (80% av tapet), noe som tilsier at driftsformen tilrettelegger for lidelser. Sauer er avlet frem for å produsere mye kjøtt og ull, noe som gjør kroppene deres mindre egnet for utfordringene i naturen.⁶⁸ De er dermed utsatt for flere farer enn ville dyr. Plante-forgiftning, fluelarver, flått-sykdom, innvollparasitter, ulykker i ulendt terreng, drukning, ødelagte gjerder, påkjørsler fører til mye lidelse på beite – men rovdyrtap har uforholdsmessig stor fokus, og fører til at lidelsene ved 80% av dødeligheten på beite neglisjeres. Mattilsynet har uttalt at «tapet av dyr på utmarksbeite er fortsatt en av de største dyrevelferdsutfordringene. Rovdyrangrep får størst oppmerksomhet, men det er ulykker, skader og sykdom som er årsak til de fleste tapene.»⁶⁹

Særlig i områder med mange sauer fra flere besetninger, foregår «sauesanking» på en måte som både kan skade dyrene fysisk, og som utsetter dem for mye stress, voldsom håndtering og store emosjonelle belastninger. Sauene drives på bilen og står veldig tett. De transporteres i to-etasjers biler. Sauer og geiter i en flokk har svært sterke bånd til hverandre – de kjenner alle individer i flokken, merker når én er borte og har

ekstra nære venner innenfor flokken. På slakteriet bedøves sau og geit med elektrisk strøm, og dyr kan ofte se hverandre. For dyr med sterke sosiale relasjoner, er dette en svært lidelsesfull slutt på livet. Geitekillinger slås ofte i hjel på gården etter fødsel, med øksehammer.

Tamreinen er et semi-domestisert med en lav tamhetsgrad, og vil være spesielt følsom for stress påført av menneskelige interaksjoner. Effektivisering av reindriften og langvarig driving av reinen ved bruk av motoriserte kjøretøy kan påføre tamreinen en intens stressbelastning. Bruk av hund under driving av reinsdyr er også sannsynligvis en årsak til kronisk stress hos dyrene (Stubsjøen & Oppermann, 2014). På tross av at dyrene i stor grad får utløp for sin naturlige adferd er det store utfordringer knyttet til dyrevelferden hos tamrein. Spesielt store er problemene knyttet til sult og underernæring. Tilleggsforing har i økende grad de senere årene blitt utført for å minske problemene knyttet til sult. Allikevel fører tilleggsforingen med seg andre problemer. Flere reinsdyr mister livet som følge av denne tilleggsforingen, de tåler rett og slett ikke foret de får (NIBIO, 2018). Det er også knyttet bekymring til spredning av sykdom ved foring. I lengre perioder går reinsdyrene uten tilsyn. Dette kan medføre at dyr som har blitt skadet eller angrepet av rovdyr vil risikere å gå lang tid i store smerter uten nødvendig hjelp. Det er etter dyrevelferdslovens § 14. b, forbudt å hensette dyr i hjelpeløs tilstand. Det er allikevel akkurat det som skjer i praksis når halvtamme dyr forlates til seg selv uten tilstrekkelig tilsyn, og i mange tilfeller uten tilgang til tilstrekkelig næringstilgang. Rein kan avlives med krumkniv. Rein opplever også sterkt stress ifm slakt.

Løfter fra forrige dyrevelferdsmelding: I følge forrige dyrevernmelding skulle det innføres forbud mot båsdrift for ku innen 20 år, altså innen 2022. Dette er utsatt til 2034. Utegang for kyr og gummimatter er innført. Imidlertid er det ikke «skjerpet kontroll» med kutrener, som meldingen varslet. Forrige meldingen ville innføre forskrift om eiers ansvar for sauer på beite, og forskrift for geitehold. Forskrift for småfe har kommet, men inneholder få konkrete regler for eksempel om arealkrav og miljø. Forrige melding ville «styrke regelverket» for behandling av rein og senke transporttiden for slakt. Dette har ikke skjedd.

NOAHs tilråding:

- *Alle dyr skal ha rett egnet arealer utendørs, og lovfestet arealkrav for alle arter innen- og utendørs som samsvarer med artens biologiske adferdsbehov.*
- *Forbud mot båsdrift og kutrener for kyr – dette må fremskyndes og etableres senest fra 2024. Forbud mot hold av kalver i kalvebåser og binger for kalver/kyr/okser/sauer/geiter. Forbud mot å holde kyr/okser, sauer og geiter bundet over tid.*
- *Dyrevernavlovens krav om tilsyn og stell, samt ansvar for syke/skadede dyr bør konkretiseres og håndheves for beitedyr. Eiers ansvar for beitedyr bør forskriftsfestes, og det bør legges plan for hvordan ikke-rovdyr-relaterte skader og død skal forhindres både for sau og rein.*
- *Ingen dyr skal tas fra moren før biologisk avvenningstid – dette skal også gjelde kyr og geiter.*
- *Krav til å respektere de følelsesmessige og sosiale behovene til kyr, sauer, geiter og reinsdyr må inntas i forskrift.*
- *For tamrein må de samme lover gjelde som for alle andre dyr, også i praksis. Dersom det er påregnet at sult, stress, skader og sykdom forekommer må dyreholdet avvikles av hensyn til dyrene. Det må lages forskrifter for dyrevelferd hos rein. Forbud mot bruk av krumkniv og motorisert transport av reinsdyr til slakt.*
- *Transport, driving og slakt av dyrene må gjennomgå med tanke på innskjerping av disse prosessene.*

1.2 Fiskeoppdrett

Dyrevelferdsloven gjelder også for fisk. Forskning har vist at fisk «*har en kvalitativ opplevelse av verden, har god evne til å lære og å huske, har forventninger om fremtiden, en forståelse av tid, kan knytte sammen tid og sted, lage mentale kart over omgivelsene, gjenkjenne grupped medlemmene sine og samarbeide med de*». ⁷⁰ Fisk føler smerte, stress og frykt. Fiskeoppdrettsnæringen har i dag store problemer knyttet til sykdom og dødelighet. Det totale antallet døde laks i sjøfasen var i 2021 på 54 millioner. ⁷¹ Veterinærinstituttets vurdering

er at høy dødelighet hovedsakelig skyldes dårlig helse og velferd i norsk oppdrett. Bruk av rensefisk er et alvorlig dyrevelferdsproblem.⁷² Veterinærforeningen er bekymret for at man fullstendig mangler kontroll på dødelighet blant rensefisk, der bortimot all rensefisk som settes ut i merdene (i overkant av 40 millioner), dør.⁷³ Bruken av rensefisk i oppdrett kan ifølge Trygve Poppe, professor på fiskehelse, karakteriseres «ikke bare som en dyretragedie, men en massakre».⁷⁴ Poppe beskriver også situasjonen for oppdrettslaks slik: «I lakseoppdrett tillater vi tapstall vi aldri ville akseptert i noen annen husdyrproduksjon (...) Dagens visjoner for vekst og ekspansjon er på kollisjonskurs med realitetene som er sykdommer, elendig dyrevelferd og det som burde være vår moralske samvittighet.» Rådet for dyreetikk uttaler at «Basert på ny forskning og med fiskens ve og vel som målestokk, mener et flertall av Rådet for dyreetikks medlemmer at dagens praksis der millioner av fisk dør i forbindelse med termisk behandling er dyrevelferdsmessig og etisk uakseptabel.»⁷⁵ Slakt av fisk er en industriell prosess som Mattilsynet mener har «stor sannsynlighet for dårlig velferd.»⁷⁶ Fiskehelse rapporten 2021 viser svært høy dødelighet.⁷⁷

Flere tar til orde for lukkede og/eller landbaserte anlegg. Dette fører med seg andre typer dyrevelferdsproblemer for fiskene, særlig knyttet til vannkvalitet, sår/skader, sykdom og smittehygiene, samt at det vil ta opp store landarealer. Det må heller ikke oppdrettes nye arter, da det innebærer stor risiko for dyrevelferd – for eksempel torskeoppdrett.

Løfter fra forrige dyrevelferdsmelding: I følge forrige dyrevernmelding skulle staten satse på forskning for å utvikle gode velferdsindikatorer for fisk i oppdrett, styrke hensynet til dyrevelferd, redusere forekomst av misdannelser/andre produksjonsrelaterte lidelser, finne «bedre avlivingsmetoder», gjennomgå praksis med sulting, og redusere dødelighet hos smolt i forbindelse med transport og utsetting i sjø. Men det har snarere gått i motsatt retning; økt dødelighet og økt lidelse.

NOAHs tilråkning:

- *Uforme plan for nedskalering av oppdretten; det er selve masseproduksjonen av dyr som er problemet for fiskene. Redusere tetthet i merdene betydelig. Sette en dødelighetsgrense, basert på faglige råd fra VI/HI og stenge anlegg med dødelighet over dette.*
- *Endre formålsparagrafen i akvakulturdriftsforskriften slik at dyrevelferd og miljøhensyn vektet høyere enn hensyn til lønnsomhet, og at vekt legges på plantebasert produksjon fremfor dyrebasert.*
- *Forby all bruk av rensefisk. Innføre forbud mot termisk avlusing av oppdrettsfisk og bruk av pumper ved flytting og/eller håndtering av fisk. Totalforbud mot CO2-avlusing av fisk. Forbud også mot alle prosedyrer som påfører dyrene direkte fysisk smerte, etter faglig evaluering.*
- *Forbud mot oppdrett av torsk og andre nye fiskearter.*

1.3 Pelsdyroppdrett

2025 vil det bli slutt på pelsdyroppdrett i Norge, og dette er et område hvor løftene fra forrige dyrevelferdsmelding faktisk er innfridd. Fortsatt er det imidlertid lov å importere pels fra oppdrett så vel som fra fangst med metoder som er ulovlig i Norge. Det importeres også pels fra hund, katt og kanin til Norge, selv om slik produksjon er ulovlig her. Med et importforbud vil Norge sende et tydelig signal til resten av verden om at tiden er ute for pelsindustrien. Dyrevelferdsloven hjemler for importforbud mot produkter som er ulovlige å produsere etter norsk lov. På grunn av korona-pandemien er dessuten pelsdyrnæringen i verdens søkelys for å utgjøre en trussel for folkehelsen. En av de største risikoene for pandemier er industrielt husdyrhold, der store populasjoner av stressede dyr trenges sammen på lite areal. En ny risikoanalyse fra European Centre for Disease Prevention and Control stadfester at det er en reell fare når koronavirus sirkulerer i minkpopulasjoner som lever under industrielle forhold på pelsfarmer.⁷⁸ På bakgrunn av dette og dyrevelferd, mener NOAH avvikling må fremskyndes også i Norge.

NOAHs tilråkning:

- *Sørge for at ingen farmer driver videre etter 2023, og forby import og salg av pelsprodukter fra 2025, med hjemmel i dyrevelferdsloven.*

1.4 Dyreforsøk

I strid med den forrige stortingsmeldingens intensjon har antallet forsøksdyr i Norge økt. I årene 2016 til 2021 har mellom én million og opp til 11,5 millioner individer blitt brukt til dyreforsøk i Norge hvert år,⁷⁹ mot ca 500 000 i år 2000.⁸⁰ En stor andel av disse er fisker som brukes i forsøk tilknyttet oppdrettsindustrien. I tillegg brukes marsvin, mus, rotter, kaniner, hunder, katter, frosk, sebrafisk, kyr, hester og mange ulike ville dyr.⁸¹

EU har nedfelt en tydelig nullvisjon for bruk av forsøksdyr, formulert i EUs Direktiv 2010/63/EF av 22. september 2010 om beskyttelse av dyr som brukes til vitenskapelige formål, som tar sikte på «fullstendig erstatning av forsøk på levende dyr til vitenskapelige og utdanningsmessige formål så snart det er vitenskapelig mulig».⁸² I 2015 uttalte EU-kommisjonen at de «deler overbevisningen om at dyreforsøk bør fases ut i Europa».⁸³ Nederland har en intensjon om at landet skal være fritt for alle dyreforsøk innen 2025.⁸⁴ Sveriges riksdag har bedt den svenske regjeringen om å utarbeide en strategi for å fase ut dyreforsøk.⁸⁵

I tillegg til forskning, skjer også dyreforsøk som et ledd i undervisning i Norge. Det finnes et stort internasjonalt miljø som sitter på god og lett tilgjengelig kunnskap om fullgode alternativer som gjør at bruken av dyr til undervisningsformål unødvendig – og dermed ulovlig etter norsk lov. Det finnes et stort utvalg dyrefrie metoder både for forskning, produkttesting og undervisning, men potensialet for utvikling av slike metoder er langt større. Til tross for uttalt intensjon fra Stortingets forrige dyrevelferdsmelding fra 2003, investeres det i Norge per nå svært lite i utvikling og implementering av dyrefrie metoder. Avgift på dyr brukt i forsøk, kan være insentiv for å redusere bruken i tråd med 3R.

Selv om fisk ifølge dyrevelferdsloven har de samme rettighetene som pattedyr, blir ikke dette tatt hensyn til i praksis. Dette gjelder spesielt for fisk som forskes på i regi av lakseoppdrettsnæringen. Det er hovedsakelig fisk som utsettes for de mest smertefulle forsøkene (betydelig belastende forsøk).⁸⁶ Kunnskapen som kommer ut fra disse ofte svært belastende forsøkene, brukes kun til å øke kapasiteten i næringen.

Løfter fra forrige dyrevelferdsmelding: I følge forrige dyrevernmelding skulle

NOAHs tilråding:

- *Innføre politisk mål om utfasing av dyreforsøk, samt strategi for gjennomføring av dette.*
- *Øremerke finansiering til dyrefri forskning og produkttesting, og opprettelse av 3R-senter.*
- *Klart forbud mot bruk av forsøksdyr til undervisningsformål. Forbud mot smertevoldende forsøk. Forbud mot avlsforsøk der dyr utsettes for syksdomsagens. Forbud mot xenotransplantasjonsforsøk. Forbud mot bruk av flere arter som ledd i utfasingsplan – for eksempel primater, hunder, katter. Avgift på bruk av dyr i forsøk, som insentiv for reduksjon.*
- *Forbud mot stimulifattige miljøer og bur. Alle dyr bør ha rett til et miljø i samsvar med naturlige behov, slik dyrevelferdsloven krever.*

1.5 Bruk av dyr til underholdning

Bruk av eksotiske dyr i sirkus ble i praksis forbudt i Norge med ny forskrift av 2016, dette var i tråd med forrige dyrevelferdsmelding. Men Veterinærinstituttet har uttrykt at de er «bekymret for velferden til alle dyr som holdes i omreisende sirkus.»⁸⁷ I forrige dyrevelferdsmelding ble det konstatert at «Det er vanskelig å ivareta dyrenes sosiale og atferdsmessige behov i sirkus».

Den forrige meldingen beskrev også stereotyp atferd som et problem med dyrehagene: «Unormal atferd i form av stereotyper som løping i sirkler, vandring fram og tilbake langs gjerdet eller veving (vugging fra side til side) er ikke uvanlig». Situasjonen for dyr i dyrehager har ikke blitt bedre. Rådet for dyreetikk uttrykte bekymring allerede for 20 år siden avl i dyrehager som «en bruk og kast-mentalitet (som) vitner om manglende respekt for liv.»⁸⁸ I dag er det fortsatt praksis i flere dyrehager å ta livet av «overskuddsdyr». I uttalelse om dyrehager i 2021 peket Rådet for dyreetikk på at dyrehager ikke kan sies å drive bevaring, og at det må «innføres arts- eller gruppespesifikke minstekrav for størrelse og kvalitet på dyrenes innhegninger».⁸⁹ Rådet mener dyr ikke skal holdes i et klima som ikke er naturlig for arten.

For dyr i konkurranser er det få regler, og både hester og hunder lider overlast på grunn av konkurransene. Sports- og konkurransehester og ekstremløp for sledehunder er viktige problemområder, som det er svært lite offentlig oversikt over. Hold av dyr til konkurranse (hest i bås, hunder på kjetting) er også svært problematisk, likeså avl for konkurranser som medfører «overproduksjon» og avliving.

Løfter fra forrige dyrevelferdsmelding: I følge forrige dyrevernmelding ble det lovet å redusere problemet med "overskuddsdyr" i dyrehager. Dette har ikke skjedd.

NOAHs tilråding:

- *Tilbakeføre et generelt forbud mot bruk av dyr til underholdning, fra dyrevelferdsloven som gjaldt før forrige dyrevelferdsmelding. Forby all bruk dyr i sirkus.*
- *Igangsette plan for å fase ut bruk av dyr i dyrehager, herunder forbud mot og overføring til sanctuary av dyr av arter som er særlig lite egnet. Innføre klart forbud mot de dyr som faglig sett lider mest i dyrehage - herunder isbjørn, tiger/løve/leopard, primater m.fl.. Per i dag er det kun delfiner/hvaler og rovfugler det er klart forbud mot. Forby avl av dyreunger som publikumsattraksjoner, og avliving av friske dyr i dyrehager. Innføre artsspesifikke krav til miljø for alle dyr som per i dag holdes i dyrehager.*
- *Forbud mot bruk av alle smertevoldende tvangsmidler og midler til driving av hest. Forbud mot ekstremløp som rutinemessig fører til skader og dødsfall – både for hest og hund.*
- *Forbud mot å holde hunder på kjetting. Forbud mot å holde hester på spilt. Krav til at store deler av døgnet gir fri bevegelse dersom hunder holdes i «hundegård» og hester på boks.*

2. Utnytting og andre utfordringer for ville dyr

Ville dyr er utsatt for en rekke belastninger og påkjenninger – både som følge av direkte utnyttelse og indirekte som følge av annen menneskelig aktivitet. I forbindelse med forrige dyrevelferdsmelding ble Veterinærinstituttet satt til å lage en rapport om menneskelig påvirkning på ville dyr. Anbefalingene fra denne rapporten er i hovedsak ikke fulgt opp, og ville dyr fikk en svært marginal plass i forrige melding til tross for at deres velferd påvirkes negativt av menneskers aktivitet på en bred skala.

2.1 Rekreasjonsjakt

Rekreasjonsjakt drives på en rekke arter, og hovedmålet er nettopp rekreasjon/hobby, mens et sekundært mål er kjøtt, samt inntekter fra jaktutleie. Regjeringen utarbeidet en rapport sammen med næringsinteressene om økt utnyttelse av ville dyr – uten å la dyre- og miljøverninteressene bli hørt, og uten å utrede dyrevelferdsproblemer ved jakt. Dette var svært kritikkverdige, og dyrevelferdsmeldingen må rette opp denne uretten. Dyrevelferdsmeldingen må også gi anbefalinger til arbeidet med ny viltlov, og sørge for at bedringer for dyrevelferd blir sentralt i dette arbeidet. Overordnet er det kontraproduktivt for å «utvikle befolkningens vilje til å beskytte faunaen» å tillate jakt som primært drives for rekreasjon, hobby, spenning, underholdning. Rådet for dyreetikk uttalte i uttalelse om jakt (2007) at «man bør ha en aktverdige grunn for å drepe et dyr, uansett dyreart. Å drepe dyr kun for forlystelse, er ikke etisk akseptabelt». Det er liten tvil om at jakt på en rekke arter primært drives for forlystelse.

Bruk av feller og snarer ved jakt på småvilt er et stort dyrevelferdsproblem. Regelverket som omfatter kontroll og bruk av feller er tilnærmet ikke-eksisterende. Dyr kan lide i feller i lang tid. Det er knyttet stor usikkerhet til effektiviteten av dødelige feller, og det mangler dokumentasjon. Rådet for dyreetikk (2007) påpeker at flere lovlig feller ble testet for 40 år siden, da synet på dyrevelferd var et ganske annet. Bruk av fangstbur- og feller ble kritisert av Rådet for dyreetikk (2007): «*Innesperring er sannsynligvis en betydelig psykisk påkjenning for ville dyr. Dyret kan skade seg i forsøk på å komme fri, spesielt går det ut over tenner og klør*». Bruken av snare tillates på både fjell- og liryte, og Rådet for dyreetikk (2007) stadfester at dette innebærer «*kvelning og/eller forhindret blodsirkulasjon med påfølgende oksygenmangel i hjernen*». Rådet «*etterlyser en innstramning av regelverket rundt fangstfeller. For godkjente drepende feller mener Rådet at det må kunne dokumenteres at dyret slås bevisstløst innen sekunder*». Veterinærinstituttet (2004) er også bekymret for feller og fangstredskapers dyrevelferdskonsekvenser og uttaler: «*Der det finnes alternative jakt- eller fangstmetoder for en art og belastningen dyret utsettes for varierer vesentlig mellom metodene, bør kun de mest skånsomme*

alternativer være tillatt.» Videre mener Veterinærinstituttet at det er «behov for en godkjenningsordning». I tillegg til fellers iboende risiko for dyrevelferd, kommer at det er fraværende kontroll med både salg og bruk av feller. NOAH har fått flere tips fra jegere som problematiserer fellefangst etter selv å ha prøvd det. NOAH mener tiden er inne for å forby drepende feller og levende-feller som settes i den hensikt å drive fangst for rekreasjon/hobby/pels/utstopping/næring.

Jakt i yngletiden og lang jakttid er et dyrevelferdsproblem for flere arter. Ved å tillate jakt på arter gjennom deres yngletid bekreftes ideen om at arten har lav verdi. Rådet for dyreetikk (2007) har uttalt at: «*jakt på dyr i yngletiden er etisk uakseptabelt*». Rådet påpeker videre at yngletidsfredning «må ha tilstrekkelig lengde slik at den blir reell og sikrer en normal overlevelseshastighet for avkommet». Rådet er også bekymret for at ville dyr får lite ro, og mener «det bør gjennomføres undersøkelser og evalueringer av konsekvensene (...) av lengden på jakttiden, der de dyrevelferdsmessige konsekvensene er med». Veterinærinstituttet (2004) mener «det kan stilles spørsmål ved om det er riktig å tillate jakt i parringstida» for hjortedyr – da «dette vil være en ekstra stressfaktor for dyra». Veterinærinstituttet mener at det å skyte mor fra kalv på høsten er problematisk, da «morløse kalver vil derfor ha en betydelig nedsatt velferd». Videre fremhever Veterinærinstituttet det problematiske ved beverjakt, da det «oppleves uetisk å drive jakt på høyt drektige dyr», og mener «jakttiden på våren bør begrenses» da man må «unngå å skyte/fangste hunnbever når hun har unger». NOAH mener all jakt på dyr i yngletiden må totalforbys, og beverjakt (som tradisjonelt drives når beveren er høydrektig/kan ha født) bør forbys. Lang jakttid på flere arter – inn i paringstid og vintertid hvor dyrene har større utfordringer med å overleve – er en unødig belastning for dyrene. Det er et svært viktig dyrevelferdstiltak å begrense jakttiden.

Jakt med pil og bue er forbudt av dyrevelferdsgrunner i Norge, og bør fortsette å være det. Tilgjengelig og fagfellevurdert forskning viser at faren for skadeskyting er stor, med medfølgende økt fare for store lidelser for dyrene, ved buejakt. Ønsket om tillatt bueskyting begrunnes ofte med at det er «spennende for jegeren». Den Norske Veterinærforeningen har uttalt følgende om saken: “*DNV mener at alle tiltak som angår jakt må ha som mål å bedre dyrevelferden gjennom sikrere og hurtigere død for viltet. DNV kan ikke se at det finnes dokumentasjon på at jakt med pil og bue tilfredsstiller dette. (...) DNV støtter ikke at det gis tillatelse til jakt med pil og bue i Norge*». Veterinærinstituttet (2004) uttalte at «Jakt med pil og bue bør ikke tillates.», og uttalte senere ved høring om emnet at «vi mener at en tillatelse til jakt med pil og bue vil bli oppfattet som en mindre etisk jaktform». Rådet for dyreetikk (2007) skriver «*Rådet for dyreetikk har tidligere vurdert jakt med pil og bue og anbefalt at dette ikke blir tillatt*». Rådet har i senere høringsuttalelser bekreftet sitt standpunkt.

Skadeskyting under jakt er, i følge Veterinærinstituttet, et "dyrevernproblem av stort omfang".⁹⁰ De viser til at "andelen hjortevilt som ikke mister bevisstheten eller dør innen få sekunder etter påskyting, er betydelig", at hjortedyr lever gjennomsnittlig 12 minutter etter at de er skutt og at 55% måtte skytes med flere skudd. For småvilt står det enda verre til. Fugler er de dyrene som det i antall skytes mest av, og "risikoen for skadeskyting under fuglejakt regnes som stor", i følge Veterinærinstituttet. Undersøkelser av fallvilt tyder på at skadeskyting er "meget alminnelig". Miljødirektoratet har ingen oversikt over skadeskyting, men opplyser at 14% av innfangede rypere og opptil 25% av harer hadde hagl fra gamle skudd i seg. Andel dyr som er blitt skadeskutt, men som ikke har overlevd skadene er ukjent. Rådet for dyreetikk (2007) påpeker at faren for skadeskyting er større ved drivjakt, som også vil "uroe alt vilt i terrenget". Rådet er «bekymret for risikoen for skadeskyting, spesielt under fuglejakt. Ved fuglejakt er det stor fare for skadeskyting fordi målet ofte er i rask bevegelse.» Videre fremholder Rådet at «Skytetrening ser ut til å ha begrenset effekt på skadeskyting. Én undersøkelse viste faktisk mest skadeskyting blant de bedre skytterne, antakelig fordi de dårligere skytterne bommet helt.» Økokrim har pekt på nattjakt som skadeskytingsrisiko: «Problemet med jakt i mørket er at det kan bli vanskelig å finne viltet. Man risikerer at dyret blir liggende lenge før det blir funnet. Dette er ikke forenlig med en human jaktutøvelse».⁹¹ Det burde ikke være akseptabelt å drive aktiviteter for underholdning/hobby som påfører dyr denne type lidelse – i tillegg til død. Ulike jaktformer for man vet fører til høy skadeskytingsprosent bør avvikles, da dette er et vesentlig dyrevelferdsproblem – herunder nattjakt/kusntig lys, jakt på dyr i flykt, jakt på dyr i vann, jakt på dyr i flokk, jaktformer med høy skadeprosent som fuglejakt, harejakt m.fl..

Strafferettslig bør skadeskyting og jakt so fører til ekstra lidelse, i større grad straffefølges, og brudd på dyrevelferdsregler under jakt bør føre til tap av jaktrett. I enkelte land kreves plettfri vandel for å kunne jakte. Veterinærinstituttet (2004) mener at «ved dom for inhuman jakt bør tap av retten til å drive jakt være en normal reaksjonsform».

Bruk av løs hund ved jakt er kontroversielt – enten hunden driver dyret eller går ned i dyrets hi. Det er liten tvil om at dyrene som jaktes på ved bruk av løse hunder utsettes for betydelig stress og frykt i løpet av jakten. Rådet for dyreetikk (2007) har bedt om «at det gjøres undersøkelser om hvordan bruk av løs, drivende jakthund påvirker vilt som hare og rådyr.» Rådet uttalte at «bruk av løs, jagende hund under aktiv jakt vil kunne stresser viltet ekstra.» Også Veterinærinstituttet (2004) har uttalt seg om påkjenningen ville dyr utsettes for ved bruk av løshund på jakt, og er særlig bekymret for hare: «*Harejakt med hund er trolig en vesentlig stresspåkjenning på haren, større desto bedre hunden er, jo mer uerfaren haren er og jo lenger losen får gå. Haren forstyrres dessuten fra nødvendige aktiviteter som hvile og fôropptak*».⁹² Veterinærinstituttet etterlyser mer kunnskap om påvirkningen på hare. Myndighetene har ikke utført undersøkelser på dyrevelferdspåvirkning av løshundjakt på hare eller andre dyr. Imidlertid er det utført en studie på elg i Sverige (2020), hvor studien konkluderte med at jakt med bruk av løshunder på elg førte til økt stress,⁹³ noe som kan påvirke elgens næringsopptak og behov for hvile i tiden etter jakten og føre til redusert reproduksjon. Naturligvis ligger det da også redusert dyrevelferd i bunnen. Lignende resultater finnes fra forskning utført på bjørner og deres respons på løse jakthunder. I NINAs rapport 1501 (2018) kan man lese at: «*Bjørnene hvilte 11% mer dagen etter et jaktforsøk, og de hvilte lenger jo lenger jaktforsøket hadde vart, noe som tyder på at et jaktforsøk er en fysisk belastning for bjørnene som sannsynligvis krever en viss restitusjon dagen etter*», samt at «*jaktforsøkene ga ofte høye kroppstemperaturer som kan karakteriseres som overoppheting*».⁹⁴ En annen form for jaktutøvelse med løs hund er hijakt. Rådet for dyreetikk (2007) mener «at hijakt er unødvendig og kan forbys. Det bør heller ikke gjennomføres hiprøver for aktuelle hunderaser.»

Jaktaktiviteter (jakt/trening) på utsatte ville dyr eller ville dyr i fangenskap er svært kontroversielt og har delvis blitt forbudt over de senere årene. Likevel skjer enkelte deler av slik aktivitet, og det er viktig med klart forbud. Rådet for dyreetikk vurderte oppdrett og utsetting av dyr til jaktformål i 2005 og 2017, og uttrykte seg sterkt kritiske til dette; de mente det ikke bør tillates. I 1995 uttalte Rådet seg om såkalte «støkkmaskiner» hvor duer skytes ut for jakttrening (for hund), og mente at «støkkmaskiner utsetter fuglen for en stressituasjon som kommer inn under begrepet om «liding i utreningsmål» i dyrevernavlovens § 2.» Hold av ville dyr for jakttrening med hund er forbudt etter viltforskriften (2020), likevel er det på det rene at holdt og bruk av duer med bruk av støkkmaskin skjer. Veterinærinstituttet (2004) uttalte at «utsetting bør kun tillates som et ledd i en planlagt oppbygging av en levedyktig populasjon» - altså ikke for ulike jaktformål.

Løfter fra forrige dyrevelferdsmelding: I følge forrige dyrevernmelding ble det satt som mål at man skal «oppretholde og utvikle befolkningens vilje til å beskytte faunaen og dens leveområder.» Flere jaktformer er i direkte strid med dette målet, og myndighetene har ikke drevet holdningsskapende utvikle befolkningens vilje til beskyttelse av ville dyr. Forrige melding lovet at «fangstmetoder og -redskap skal være godkjent ut fra dyrevernhensyn, og vil bli utredet i forbindelse med gjennomgang av dyrevernavloven». Dette har ikke skjedd. Meldingen fremhevet utfordringer med skadeskyting og jakt på utsatt vilt. Det har ikke vært tiltak mot jaktformer med mye skadeskyting. Det har ikke blitt innført tydelig forbud mot jakt og jakttrening på utsatt vilt, selv om det av andre årsaker er under avvikling. Meldingen lovet at Landbruksdepartementet skulle «ta initiativ overfor andre aktuelle myndigheter med sikte på en nærmere gjennomgang av utfordringer med utgangspunkt i dyrevernavlovens ansvarsområde» for ville dyr som jaktes på. Dette har ikke skjedd.

NOAHs tilråding:

- *Forbud mot jakt som primært drives for rekreasjon og forlystelse. Forbud mot jakt på arter der jakten er spesielt problematisk ut i fra dyrevelferdshensyn - bl.a. hare og bever.*
- *Totalforbud mot all bruk av feller/snarer som har til hensikt å avlive dyret – særlig viktig med forbud mot snare, Conibear (samt varianter Belisle, Duke etc.), Slagstokk, Kania, Fenn, Koro, Protrap (billige feller som lover drepende effekt, men som kan føre til store lidelser). Forbud mot bruk av levendefeller der hensikten er avliving av dyret senere for rekreasjon/hobby/pels/utstopping/næring.*
- *Totalfredning av alle dyr i en lengre periode av året, slik at særlig dyrenes parings- og yngletid fredes (fra tidlig vår og til med hele sommeren), men også at dyrene fredes i store deler av vinteren da forholdene for overlevelse er vanskeligere (fom desember). Flere dyr har paringstid september/oktober, da jakten er mest intensiv (rådyr, elg, hjort) – disse dyrene bør være fredet i en*

lengre periode av året slik at de får ro både i perioden for paring, ungestell og vinterknipa. Nedkorting av jakttid er et viktig dyrevelferdstiltak, som – på samme måte som båndtvang - gir ville dyr mer ro.

- *Fortsatt forbud mot buejakt.*
- *Forbud mot alle jaktformer med høy skadeskytingsprosent. Det bør settes en skranke for hvor høy gjennomsnittlig skadeskytingsprosent som anses å være i tråd med dyrevelferdslovens krav (det bør være åpenbart at denne skranken er langt under nåværende situasjon for småviltjakt hvor skadeskyting anses være på 50% iflg VKM (2017) og Veterinærinstituttet (2004)), og skadeskyting må defineres som alle skudd som ikke medfører umiddelbar død (ikke slik det nå gjøres av enkelte; kun dyr som ikke blir funnet igjen). Som følge av forbud mot jaktformer med stor fare for skadeskyting, bør det innføres forbud mot jakt på dyr i vann, dyr i flukt/bevegelse, dyr i flokk og nattjakt/jakt med kunstig lys.*
- *Jaktformer som gjør bruk av løs hund for å jage/drive ville dyr er ekstra stressende. Løshundjakt bør derfor forbyes. Inkludert i et slikt forbud bør være forbud mot hijakt.*
- *Tap av jaktrett ved brudd på dyrevelferdsregler under jakt.*
- *Forbud mot alt hold, oppdrett, import og utsetting av ville eller tamme dyr til jakt- og jaktreningsformål (herunder bruk av duer og andre dyr i støkkmaskiner, som må anses som «hold»).*

2.2 Innfangning, hold og oppdrett av ville dyr til næring

Det er i dag tillatt å holde hjort for produksjon av kjøtt i Norge. I viltforskriften er det nå kun tillatt med hjort og dåhjort i fangenskap. Det har også nylig blitt gitt tillatelse til hold av fasan og raphøne for kjøtt og egg, da etter regelverk for fremmede arter. Forbedringer har imidlertid skjedd; hold av ville dyr for jakt trening eller kjæledyrhold ble forbudt i ny viltforskrift 2020. Utsetting av tamdyr i naturen for nærings- eller hobbyformål er sterkt problematisk, og vil grunnet «burden of captivity» (oppdrettede dyrs manglende evne til overlevelse) være i strid med dyrevelferdslovens § 28. Et «smutthull» i regelverket har ført til at fremmede arter likevel har kunnet holdes og settes ut til for eksempel jakt trening, med tillatelse. Etter 2021 har Miljødirektoratet ikke gitt slik tillatelse, og i 2022 dømte Oslo Tingrett at slik tillatelse er i strid med dyrevelferdsloven. Det er mange utfordringer knyttet til hold av ville dyr i fangenskap. Ved utarbeidelse av viltforskriften uttalte Miljødirektoratet at «ville dyr lett vil lide i fangenskap». Det er på det rene at hjortedyr i fangenskap lider av stress, og Veterinærinstituttet uttrykte i sitt hørings svar at det burde være forbud mot oppdrett av alle ville dyr.

Løfter fra forrige dyrevelferdsmelding: I følge forrige dyrevernmelding burde man ha en restriktiv holdning til nye arter i fangenskap. Tross dette, og tross dokumenterte dyrevelferdsproblemer, har hjorteoppdrett m.m. fått lov å foregå.

NOAHs tilråding:

- *Totalforbud mot ville dyr i fangenskap for nærings- eller hobbyformål. Lukke smutthull slik at også fremmede viltarter omfattes av et slikt forbud.*
- *Forbud mot import og utsetting av ville arter til alle jakt- og jaktreningsformål.*

2.3 Skadefelling og skuddpremier

Det gis hvert år svært mange tillatelser til skadefelling, på basis av at dyrs normale livsførsel ses på som i konflikt med menneskers interesser. Med viltforskriften (2020) ble grunnvilkårene for skadefelling skjerpet noe inn, men det er likevel kritikkverdigg at grunneiere uten kontroll kan vurdere og utføre skadefelling. Forvaltningen har i liten grad fremmet og brukt ikke-letale alternativer, selv om prinsippet for skadefelling krever dette. Skadefelling skjer gjerne i yngletiden og kan medføre at foreldre dyr skytes fra avkommene sine. I

en spørreundersøkelse utført av Respons Analyse for NOAH kom det frem at hele 88% av de spurte var enige i utsagnet «ville dyr bør ikke tas livet av mens de har unger». Både Rådet for dyreetikk og Veterinærinstituttet har påpekt viktigheten av at alle dyr er reelt sett fredet i yngletiden. Skadefelling rammer også rødlistede dyr.

Skuddpremier er et annet utslag av å definere noen dyr som «skadedyr» - en utdatert holdning med fare for dyrevelferden. Veterinærinstituttet peker på at skuddpremie «reduserer angjeldende arts status, noe som kan resultere i mindre omtanke for at dyret ikke skal lide». Veterinærinstituttet tilrår at «adgangen til å gi skuddpremier som ledd i viltforvaltning bør fjernes.»⁹⁵

Løfter fra forrige dyrevelferdsmelding: I følge forrige dyrevernmelding ble det satt som mål at man skal «oppretholde og utvikle befolkningens vilje til å beskytte faunaen og dens leveområder.» Både skadefelling og skuddpremier virker mot denne intensjonen.

NOAHs tilråding:

- *Forby skuddpremie.*
- *Forby adgangen for privatpersoner til å skadefelle dyr uten søknad. Fjerne adgangen generelt til å skadefelle dyr i yngletiden, og innskrenke adgangen til skadefelling slik at alternativer reelt prioriteres og kravet til dokumentasjon for bruk av alternativer øker.*
- *Prioritere forebyggende tiltak som ikke innebærer nedskyting av ville dyr i konfliktsituasjoner. Det bør igangsettes forskningsprosjekter om ikke-letale forebyggende tiltak. Igangsette aktive tiltak for økt toleranse for ville dyr.*

2.4 Forfølgelse av store rovdyr

Alle våre store rovdyr er sterkt eller kritisk truet. Norge er etter Bernkonvensjonen forpliktet til å finne andre løsninger enn skyting for å forebygge og avhjelpe eventuelle konflikter mellom truede dyr og menneskers interesser. Det bør gjennomføres forskningsprosjekter for å fremme økt toleranse for rovdyr.⁹⁶ Det er bred enighet blant forskningsmiljøer at dreping av rovdyr ikke hjelper for å skape mer toleranse for rovdyr, men kan ha motsatte effekt.⁹⁷ Det er heller ikke det mest effektive for å forebygge skader på beitedyr.⁹⁸ Kunnskap viser at manipulering av beitedyrenes miljø slik at det er mindre tiltrekkende for rovdyr, er mer effektivt for å forebygge at skadesituasjoner oppstår – også på lang sikt.⁹⁹ Forfølgelsen av rovdyr har også dyrevernmessige konsekvenser for rovdyrene. Det tas i bruk metoder som motoriserte kjøretøy under jakt, løs på drevet halsende hund, fellefangst og ikke minst jakt i yngletiden (for eksempel «hiuttak» for jerv). Dette er etisk betenkelige jaktformer som egentlig er forbudt ved norsk lov, men som er rutinemessig i bruk overfor truede rovdyr.

Løfter fra forrige dyrevelferdsmelding: I følge forrige dyrevernmelding ble det satt som mål at man skal «oppretholde og utvikle befolkningens vilje til å beskytte faunaen og dens leveområder.» Dette har ikke skjedd, tvert imot har regjeringen agert på en måte som senker befolkningens vilje til å beskytte truede rovdyr. Tross dette er flertallet for rovdyr. Men myndighetene driver et aktivt press for lavere toleranse og mer skyting.

NOAHs tilråding:

- *Gi alle de store rovdyrene status som prioriterte arter etter naturmangfoldloven § 23, og utarbeide planer for hvordan artene kan bli bærekraftige i norsk natur. Fjerne maksimumsmål på truede arter (dette er i strid med Bernkonvensjonen), og stanse lisensjakt på truede dyr.*
- *Prioritere forebyggende tiltak som ikke innebærer nedskyting av rovdyr. Det bør igangsettes forskningsprosjekter om ikke-letale forebyggende tiltak.*
- *Aktivt øke aksept og toleranse i befolkningen for alle rovdyr, og ulv spesielt. Jobbe for å motvirke det negative fokuset på rovdyr som «problem», og holde det politiske fokuset på hvordan man kan leve med rovdyr, i tråd med ansvaret nedfelt i Bernkonvensjonen og intensjonen i forrige stortingsmelding.*
- *Utvikle uetiske jaktmetoder på store rovdyr som hijakt på jerv, bruk av bås og kunstig lys på jerv, jakt på ulv med løs på drevet halsende hund, innestenging av ulv med flaggliner, jakt i yngletiden (f.o.m. mars) og bruk av helikopter.*

- *Jobbe for at rovdyprioriterte områder utvides, og tar utgangspunkt i rovdyprenes naturlige utbredelsesområder slik at artenes økologiske funksjonsområder er ivaretatt.*

2.5 Skogbruk, utbygging og forstyrrelser

Avskoging, eller såkalte arealendringer, er den fremste årsaken til at dyr utrykkes, ifølge FN. All hogst i hekke- og yngletiden må forbys, det er bekymringsverdig at det drives hogst i denne perioden (se merknader om yngletidsfredning over). Veterinærinstituttet (2004) skriver at «Hogst i hekke-/yngletida må unngås.» Truslene mot artsmangfoldet i skog er i hovedsak vurdert å skyldes ulike skogbruksaktiviteter.¹⁰⁰ Dette har også dyrevelferdskonsekvenser. Flatehogst, uavhengig av når det utføres, har en svært ødeleggende effekt på dyrene, og denne driftsformen bør fases ut snarlig. I 2021 varslet EU at de vurderer forbud mot flatehogst. Fra Tyskland har den såkalte Lübeckmodellen spredt seg;¹⁰¹ kun plukkhogst drives, man etterstreber mest mulig naturlig variasjon i skogen og det hogges kun på vinteren for å minimere forstyrrelser om våren.

Dyrevelferd må inn i alle arealplaner for utbygging uansett grunn. I sin temarapport for fugl skriver Miljødirektoratet at det ikke bør etableres vindkraftverk i leveområder som har avgjørende betydning for artens bestandsutvikling, i viktige økologiske funksjonsområder eller i sentrale knutepunkt for trekk.¹⁰² Men skade på fugl fra for eksempel vindmøller har også en dyrevelferdsside. Miljødirektoratet peker på ulike tiltak for å hindre at fugler blir skadet og drept av vindmøller. De trekker blant annet frem visuell merking av vindturbiner. Også for andre bygg er det viktig å utrede konsekvensen for dyrevelferd – for eksempel store glassflater hvor fugler kan kollidere eller vannkraftverk som kverner opp store mengder levende fisk. Veterinærinstituttet (2004) påpeker om arealendringer: «Regelverket bør følges opp når det gjelder krav til konsekvensutredninger for naturmiljø og vilt av utbyggingsprosjekter. Dyrevernhensyn bør tas inn i lovverket som et selvstendig hensyn. Det er også viktig at kumulative effekter av mange mindre prosjekter vurderes.» Spesifikt om reflekterende flater, skriver Veterinærinstituttet at «primært bør det, der det foreligger alternativer, velges materialer som dyr og fugler oppfatter som et fysisk stengsel og kan styre utenom. Dette kan også oppnås ved å dele opp en stor gjennomsiktig eller reflekterende flate i flere mindre.»

Videre trengs det tiltak som redder ville dyr fra påkjørsler, både på vei og jernbane. Rundt 64 000 dyr har blitt påkjørt på norske veier bare de siste fem årene, og fragmentering av habitater på grunn av veier og annen infrastruktur bringer med seg belastninger for de ville dyrene. Det bør igangsettes tiltak som kan hjelpe dyrenes bevegelse, og hindre at flere tusen dyr blir påkjørt på norske veier/jernbaner hvert år. NOAH understreker at jakt ikke er en del av løsningen, men av problemet. Dyr vil alltid bevege seg, selv om man reduserer bestander ved jakt. Bevegelsen er viktig for overlevelse, genflyt i dyrepopulasjoner og utøvelse av naturlig adferd.¹⁰³ I Sverige er de i gang med et stort prosjekt med anslått budsjett på ca. 1,4 milliarder SEK for å bygge faunapassasjer i den statlige infrastrukturen.¹⁰⁴ Mulighetene med forskjellige typer faunapassasjer er mange, og dette er en god dyre- og naturvennlig løsning, som er til fordel for både dyrene og trafikanten. Veterinærinstituttet (2004) bemerker at «Den direkte dyrevernmessige betydningen av påkjørsler er betydelig, ikke minst gjelder dette når dyret skades.» De mener at redusert kjørehastighet deler av døgnnet og viltgjerder bør prioriteres, men «viltets trekkveier må ikke stenges».

Andre aktiviteter er også til skade for ville (og tamme) dyr. NOAH mener det bør gjøres en gjennomgang av unødige aktiviteter som er til skade for dyr – eksempelvis er oppskyting av fyrverkeri til skade for ville (og tamme) dyr, og en helt unødig belastning.

Løfter fra forrige dyrevelferdsmelding: i forrige dyrevernmelding står det at «alt vilt, herunder dets egg, reir og bo er fredet» og at «viltloven (...)» Det er ikke gjort tiltak for at dette skal følges opp. I tillegg nevnes det at «trafikken tar livet av et stort antall vilt», men det er ikke nevnt tiltak for å forebygge viltpåkjørsler.

NOAHs tilråding:

- Tydelig forby hogst i yngletiden. Forby og fase ut flatehogst.
- Ta inn ville dyrs interesser og dyrevelferdshensyn i lovverket som selvstendig hensyn ved konsekvensutredninger for arealendringer og utbygging. Påby forebyggende, kjente tiltak mot skade og død på ville dyr – for eksempel maling av vindmølleblader, bruk av ikke-reflekterende materiale på store byggheter, etablering av vilt-tunneller ved vannkraft og lignende

- *Etablere flere faunapassasjer/faunabroer kombinert med viltgjerder for hindre påkjørsler og hjelpe dyrenes bevegelse/hindre habitatfragmentering.*
- *Forby oppskyting av fyrverkeri.*

2.6 Selfangst

Fiskeridirektoratet ville i 2010 endre reglene for fangst og forby skyting av flere seler fortløpende fra båten (plukkfangst), samt forby «krøking» hvor seler som ikke er sjekket for bevisstløshet, hales om bord ved hjelp av krok.¹⁰⁵ Endringene ble ikke iverksatt, da departementet vektet næringens økonomiske innvendinger høyere enn hensyn til dyrevelferd. Veterinærinstituttet (2004) skriver at «når det skytes fra båt eller dyret er i bevegelse, vil det alltid foreligge en fare for skadeskyting». Til tross for at Rådet for dyreetikk har uttalt at: "Jakt på dyr i yngleperioden er etisk uakseptabel"¹⁰⁶, fangstes seler i yngletiden, noe som også er i strid med de generelle prinsippene i viltforvaltningen. Selfangst er 80% subsidiert av skattepenger,¹⁰⁷ og produktene ses på som unødige av de fleste (pels og udokumenterte kosttilskudd). Stortingsmelding om sjøpattedyr stadfestet at det ikke er noen «økologiske grunner» til å ta fange sel.¹⁰⁸ Tvert imot er det grunn til bekymring for grønlandsselen som er en isavhengig art og rammes av klimaendringer. Ungeproduksjonen til grønlandsselen sank med 40% fra 2012 til 2018.¹⁰⁹ EU har et forbud mot salg av selprodukter med bakgrunn i bekymringer for dyrevelferden i fangsten.¹¹⁰ Veterinærinstituttet (2004) mente at «det bør arbeides for å redusere skadeskytingsfrekvensen på voksen sel» og «ordningen med uavhengige selfangstinspektører på fangsskutene (må videreføres). Imidlertid er det per i dag ikke inspektører om bord på båtene, og man har ingen troverdig oversikt over skadeskyting.

Flere kystselarter er på rødlisten. Det er likevel tillatt med kystselfangst som hobby. Selen skytes da i hodet, og Veterinærinstituttet (2004) skriver: «seljakt for turister vil med stor sannsynlighet bety økt risiko for skadeskyting». Det er ikke tillatt å skyte sel i vannet ved kommersiell fangst på grunn av dyrevernhensyn, men dette gjøres under hobby-fangst av kystsel.

NOAHs tilråding:

- *Forbud mot selfangst må innføres. Som strakstiltak må subsidier til selfangsten stanse, og Fiskeridirektoratets tilråding om å forby plukkfangst og krøking innføres.*
- *Kystseljakt bør forbys, sekundært bør det forbys å skyte sel i vannet.*

2.7 Hvalfangst

I år er det 40 år siden det ble det vedtatt et verdensomspennende forbud mot kommersiell hvalfangst. Norge har "reservert" seg mot dette og er i dag det landet i verden som dreper flest hvaler. En studie fra 2012 undersøkte tiden det tok fra hvalene ble påskutt til de døde.¹¹¹ Studien fant at nærmere én av fem hvaler som blir skutt kan leve i relativt lang tid. En av hvalene levde så lenge som 25 minutter med store skader og smerter. Medianen var fra skudd til død var seks minutter for disse hvalene. I denne studien var det ingen hvaler som ble "tapt", det vil si skadeskutt og ikke funnet igjen. Men for sesongen 2021 ble minst seks hval skutt og tapt.¹¹² Det er ikke mulig å vite hvor lenge hvaler lever med skader under praktisk fangst, da dette ikke registreres og det ikke lenger er noen inspektører på båtene. Førrige dyrevelferdsmelding la til grunn at det var inspektører på båtene. Rådet for dyreetikk har uttalt at: "Jakt på dyr i yngleperioden er etisk uakseptabel".¹¹³ Til tross for dette blir et stort antall drektige hunnhvaler skutt under hvalfangsten. I 2021 drepte norske hvalfangere 577 vågehvaler, av disse var hele 77% hunner og en stor del av disse var drektige.¹¹⁴¹¹⁵ Nyere forskning på hvalenes rolle for havøkologi og karbonfangst tilsier også stans i fangsten. I tillegg til fangst utsettes hvaler (og andre sjøpattedyr) for andre belastninger som: bifangst, havstøy, plastforurensing, miljøgifter, klimaendringer mm. Det bør settes inn innsats for å begrense disse negative påvirkningsfaktorene.

NOAHs tilråding:

- *Overholdelse av hvalfangstmoratoriet/forbud mot hvalfangst i Norge.*
- *Økt innsats for å beskytte havpattedyr mot spesielt bifangst og støyforurensing.*

2.8 Fiskerier

Kommersielt fiske har store dyrevelferdsmessige utfordringer. Fisken kan oppleve alvorlige, smertefulle belastninger som kvelning i garn, klemskader, plutselige trykkendringer, kroking, sakte død av oksygenmangel på grunn av mangel på individuell avliving.¹¹⁶ Selv om dagens fangstmetoder i kommersielle fiskerier er "lovlige" og aksepterte metoder, uttaler Rådet for dyreetikk at metodene og utstyret som benyttes i fiskeri ikke oppfyller kravene man bør stille til skånsom håndtering og human avliving av fisk. Rådet ba i 2014 forvaltningsmyndighetene stille strengere krav til dyrevelferd i fiskeriene.¹¹⁷ Selve antallet individer som nærmest faller utenfor dyrevelferdsloven er enormt. I Norge ble det i 2013 fisket omkring 2 millioner tonn, eller i størrelsesorden 10 til 12 milliarder sild, lodde, kolmule, makrell, torsk, hyse, sei, og andre fiskeslag, (til sammenligning slaktes det ca. 300 millioner oppdrettsfisk).¹¹⁸ Det er behov for en økt innsats for å ivareta velferdens villfisk i tråd med dyrevelferdsloven, samt en erkjennelse av lidelsene villfisk faktisk opplever. Fiskeri har også andre negative konsekvenser som bifangst av sjøpattedyr, fugl m.fl. Trålefangst har svært negative konsekvenser for dyrevelferd og miljø – Veterinærinstituttet (2004) skriver at fisken gjerne er død eller døende på grunn av trengning. Ved garnfiske dør ofte fisken av oksygenmangel og er sterkt påkjent. Line fører til at fisker blir hengende fast i krok i timesvis, også fugl kan sette seg fast. Veterinærinstituttet skriver (2004): «De fiskemetoder som totalt sett vurderes som mest selektive og minst belastende på fisken bør favoriseres». Videre er fiskeriene en kilde til makroplast (og mikroplast), som har store dyrevelferdsmessige konsekvenser (spøkelsesfiske).

Når det gjelder fritidsfiske bør forbudet mot fang- og slipp av fisk håndheves sterkere. Det bør også være mer detaljerte regler for hva som er i tråd med dyrevelferdsloven eller ikke; eksempelvis kan det ikke være i tråd med loven å utsette fiskene for svært lang døds kamp. Harpunering av fisk bør ikke være tillatt.

Løfter fra forrige dyrevelferdsmelding: I følge forrige dyrevernmelding var fang- og slipp betenkelig. Dette er likevel ikke fulgt opp med klart forbud.

NOAHs tilråding:

- *Det bør lages en utredning om dyrevelferd i fiskerier, hvor ulike metoder vurderes opp mot dyrevelferdslovens krav. Det bør lages en plan for å fase ut de mest smertefulle metodene (hvor også konsekvenser for miljø og dyr som blir bifangst inngår), herunder trålefiske, garn og line.*
- *Det må stilles krav til fiskeriene med nulltoleranse for makroplastforurensing (spøkelsesfiske), og straffetiltak ved bifangst. Bifangst må registreres i offentlig register.*
- *Det bør utarbeides regler for fritidsfiske, med forbud mot bl.a. fang- og slipp, harpunfiske og fiske som utsetter fisken for utstrakt døds kamp (uakseptabel tid må konkretiseres).*

3. Familiedyr og hjemløse dyr

Mange hundretusener av dyr lever i private hjem. Mange lever som del av familien, og blir respektert, tatt vare på og satt pris på. Men mange lever også på nåde hos mennesker som ikke tar hensyn til deres behov, noen lever i begrensede miljøer som «burdyr» og noen hav behov som gjør dem vanskelige å ta vare på som del av en familie, slik som hest. Noen tidligere familiedyr blir også dumpet eller mistet, og blir hjemløse.

3.1 Katter

I Norge finnes det flere tusen hjemløse katter. Obligatorisk ID-merking er et tiltak som vil bidra til å gjenforene katt med eier, og kan øke katters status. Imidlertid må ID-merking for katt kombineres med restriksjoner på avl og øket rettsvern for katt. Sverige har innført obligatorisk ID-merking av katt nylig. NOAH har overfor Mattilsynet foreslått obligatorisk ID-merking av kattunger for alle som setter kattunger til verden («oppdretter»), for nettopp å ansvarliggjøre avlsleddet. Det er et sterkt behov for å regulere avl av katter, med mulighet for å begrense dette, samt forbud mot uetisk avl. Kastrering/sterilisering bør være påbudt for å bedre kattens situasjon. For hjemløse katter er det svært viktig å legge til rette for frivillige TNR/omsorgsprogram. Effektive omsorgsprogram som går ut på at hjemløse katter fanges inn, kastreres, merkes og vaksineres – for

så å slippes ut til reviret og inngå i et program hvor frivillige sørger for mat, ly og tilsyn - er en utbredt modell i andre land, og er et humant og forskningsbasert effektivt tiltak. Slike programmer hever de frittlevende kattens velferd og status, samtidig som det stanser avl og avlaster omplasseringsorganisasjoner. Det er svært viktig å motvirke dårlige holdninger til katter, og holdninger om at katters liv ikke har verdi. NOAH opplever at katter er blant de dyrearter som er mest utsatt for ulovlig mishandling og illegal avlving.

Løfter fra forrige dyrevelferdsmelding: I følge forrige dyrevernmelding skulle departementet fastsette offentlig krav til ID-merking av katter. Dette har ikke skjedd. Videre ble «kontroll av kattebestand ved hjelp av kastring/sterilisering og gjenutsetting» nevnt og viktigheten av dyrevelferdsmessige løsninger for hjemløse katter understreket, men det er på ingen måte fulgt opp.

NOAHs tilråding:

- *Innføre en avlsforskrift for katt, som setter begrensinger for privatpersoners avl og påbyr kastrering/sterilisering med mindre spesielle vilkår er møtt. I en slik forskrift kan også obligatorisk ID-merking av alle kattunger som avles, innføres som krav til avler.*
- *Innføre forbud mot avlving av friske katter for å øke dyrets status. Forby avlving av hjemløse katter (med unntak av ikke-behandlingsbar sykdom som ikke er forenelig med liv). Etablere offentlig støtte til og retningslinjer for TNR/omsorgsprogram.*

3.2 Hunder

Hunder opplever påkjenninger og lidelse primært som følge av avl, trening eller dårlig miljø. Enkelte raser har eksteriør som skaper betydelige helseproblemer for hunden. Det er viktig at forskriften om avl av hund som for tiden utarbeides blir god, og eksplisitt forbyr raser som for eksempel ikke har normal pustefunksjon. Det er også viktig at forskriften kan hindre intensiv avl (valpefabrikker) som også går ut over dyrevelferden. NOAH mener at forskrift om ID-merking av hunder også er positivt. Imidlertid er det sterkt behov for forskrift om hold av hund: Det har de siste 10-20 årene vært en økende trend med å oppbevare hunden i bur store deler av døgnet. Å oppbevare hunden i et bur tar fra den muligheten til å innfri noen av de mest grunnleggende behovene. Finland og Sverige har forbud mot å holde hund i bur. Også hunder som holdes i kjetting/hundegård i store deler av døgnet, lider av å ikke få utløp for sine behov. Dette er særlig problem i sledehundmiljøet. I dette miljøet er det også problemer med store belastninger på hundene for ekstremløp, samt intensiv avl for å få frem «de beste» konkurransedyrene. Dette hundeholdet er delvis kommersielt og bør reguleres – på samme vis som avl bør reguleres. I enkelte miljøer (for eksempel jakthunder) er smertevoldende trening av hund fortsatt et problem, herunder bruk av strøm. Det er også et dyrevelferdsproblem for hund at jakt med løs hund foregår på en måte hvor hunden er alene over tid og langt fra eier.

Løfter fra forrige dyrevelferdsmelding: I følge forrige dyrevernmelding skulle det innføres forbud mot elektrisk dressurhalsbånd til hund, og vurderes forbud mot avl av enkelte raser som gir sykdomsfremkallende eksteriør, samt forskriftsregulering av avl. Departementet «foreslår at det utarbeides en forskrift om spesielt hundehold (trekkhunder, annet hundehold i større omfang) hvor det stilles krav om ID-merking, samt krav til miljø, stell og tilsyn». Det ble også uttrykt bekymring for ekstremløp. Verken forbud mot elektrisk dressur eller forskriftsregulering av sledehundhold/ekstremløp har skjedd. Først i år har arbeidet med avlsforskrift begynt, men i siste utkast var det ikke inkludert forbud mot raser man vet påfører dyrene lidelse.

NOAHs tilråding:

- *Utarbeide forskrift om hold av hund som lovfester forbud mot oppbevaring av hund i bur samt hold av hund i kjetting eller permanent hold i luftegård. I denne forskriften må det også adresseres større hundehold generelt, og levemiljø for sledehundhold spesielt. En slik forskrift bør også adressere trening av hund, og klart forby smertefulle metoder som strøm, samt forby bruk av hund i ekstremløp (dette kan også adresseres i konkurransedyrforskrift).*
- *Pågående forskrift om avl av hund, må forby konkrete raser som man vet med sannsynlighet påfører hundene lidelse.*

- *Innføre forbud mot avliving av friske hunder for å øke dyrets status, og hindre avl som gir «overskuddsdyr» (for eksempel for konkurranseformål).*

3.3 Hester

Hester er utpregede flokkdyr med stort behov for bevegelse, men dagens lovverk er svakt med hensyn til å dekke disse behovene. Det er ikke forbud mot å holde hest alene og hester kan "oppbevares" nesten hele døgnet på boks eller spiltau, med kun krav om to timer mosjon eller fri bevegelse per dag.¹¹⁹ I Danmark er det forbud mot spiltau og Sverige holder på med en utfasing av dette.¹²⁰ Rådet for Dyreetikk har også kommet med anbefalinger om at spiltau ikke lenger skal være godkjent som permanent oppstalling for hest.¹²¹ Hester i privat hold kan bli utsatt for lidelse på grunn av kunnskapsmangel, som f. eks. manglende mosjon, overføring og utvikling av fedme, for høy temperatur i stall og dårlig luftkvalitet kan medføre risiko for utvikling av luftveisinfeksjoner. Hester ved ridesenter/rideskoler kan blant annet oppleve belastningsskader og mangel på individuell oppfølging. Ved hold av sports- og konkurransehester knytter problemene seg til treningsmetoder, bruk av tvangsmidler under trening (spesielle typer bitt, seletøy, korreksjonsmidler), press på ytelseevne ved påføring av smerte, for eksempel ved bruk av pisk eller spisse gjenstander. Fysisk trening av løpshester begynner ofte i svært lav alder, noe som kan være uheldig for muskler og skjelett. Generelt høyt press i trening og løp kan i mange tilfeller føre til overbelastningsskader. I travsporten trener man hesten til å bevege seg svært hurtig i trav, mens hesten egentlig har en annen gangart bedre egnet for høy hastighet, nemlig galopp. Man må kunne betegne dagens konkurranser i trav som unaturlig og belastende for hesten. Hesteavlen er lite regulert, og i mange tilfeller avler man ensidig på konkurransegenskaper eller utseende, og problem med «overskuddsdyr» og avliving er trolig stort. Manglende kontakt med andre hester er et alvorlig velferdsproblem ved alle typer hestehold.

Løfter fra forrige dyrevelferdsmelding: I følge forrige dyrevernmelding ble det antydnet at man burde ha bedre kontroll med bruk av tvangsmidler til hest. Dette har ikke skjedd.

NOAHs tilrådnings:

- *Forskrift om velferd hos hest i tråd må forbedres, med bl.a. krav om at hester ikke skal stå på spilt, krav om antall timer fri bevegelse per dag og størrelse på areal som gir hesten mulighet til løping og lek, krav om samvær med artsfeller og forbud mot bruk av smertefulle tvangsinnretninger.*
- *Konkret forbud mot flere typer tvangsmidler som påfører hester smerte, samt sportsgrener som risikerer skade og død for hester. Utfasing av bruk av bitt, som bygger på at hesten skal reagerer på smerte i en svært følsom del av kroppen.*
- *Forbud mot avl som fører til overproduksjon og avliving (se også kommentar om avl i dyrehager).*

3.4 Smådyr og dyrebutikker

I dag finnes det få regler for hvordan dyrebutikker behandler dyr og et ukjent antall smådyr selges i butikk årlig, uten oppfølging. I de fleste dyrebutikker holdes dyrene konstant i bur, og fremtidige kjøpere kan tro at det er slik det skal være. Dyrs artsspesifikke og naturlige behov blir ikke dekket, og de lever i stimulifattige miljøer. Å selge et dyr over disk på samme måte som andre varer er med på å opprettholde en bruk- og kastholdning til levende individer. En form for kurs/sertifikat som sikrer at mennesker som ønsker å ha dyr i sin nærhet, har tilegnet seg visse minimumskunnskaper om dyreadferd og stell, ville på sikt kunne forebygge utallige dyretragedier som utspiller seg enten på grunn av manglende interesse og ansvarfølelse, eller kunnskapsmangel. Det finnes kun veiledning om hold av en rekke arter i private hjem – det bør finnes forskrifter. Det bør som hovedregel ikke være tillatt å holde noen dyr i bur – særlig ikke fugler og kaniner. Videre bør det innføres forbud mot flere typer dyr som er vanskelig å tilfredsstille behovene til i fangenskap – herunder ilder.

NOAH ønsker en gjeninnføring av forbudet mot hold av herptiler, da det er vanskelig å dekke disse dyrenes naturlige behov i et privat hjem – de holdes gjerne i glasskontainere. I tillegg medfører hold av slanger at en rekke dyr som mus og rotter oppdrettes kun for å bli til mat til disse dyrene. Dette er et stort dyrevelferdsproblem som ikke er blitt tatt alvorlig. Man har ingen oversikt over hvordan disse «fôr-dyrene» lever, avlives eller behandles. Forøvrig bør ikke avliving av ulovlige dyr brukes som straff mot eier, hvis et forbud eventuelt gjeninnføres.

Løfter fra forrige dyrevelferdsmelding: I følge forrige dyrevelferdsmelding lovet departementet å gi pålegg om å «ikke selge dyr uten at det utleveres skriftlig informasjon til kjøper om den aktuelle dyreartens atferd, grunnleggende behov og krav til stell». Ingen pålegg er gitt.

NOAHs tilråding:

- *Forby import av eksotiske dyr for salg. Utarbeide liste for dyr tillatt i private hjem, slik at listen innskrenkes i forhold til i dag – eksempelvis med forbud mot herptiler, ilder m.fl. Utarbeide forskrifter med krav til levested for de dyr som fortsatt er tillatt, herunder forbud mot burhold (særlig ift kaniner, fugler, marsvin). Forby hold og salg av «fôr-dyr».*
- *Vurdere innføring av kurs/sertifikat for hold av dyr.*
- *Forby hold av dyr i dyrebutikkers lokaler.*

4. Dyrs rettsvern generelt

4.1 Dyrs egenverdi i Grunnloven

I februar i år ble Italia det niende landet som anerkjenner dyrs rettigheter i grunnloven – fra før av har Sveits, India, Brasil, Slovenia, Tyskland, Luxembourg, Østerrike og Egypt inkludert dyrs egenverdi i sin grunnlov. NOAH mener at det har vært en utvikling i samfunnet i Norge slik at prinsippet om dyrs egenverdi og hensyn til deres rettigheter bør grunnlovfestes. Slik endring av Grunnloven vil bidra til å sikre respekt for dyr generelt.

4.2 Dyrs rett til liv

Praksisen om ubegrunnet avliving av dyr er ikke i samsvar med dyrevelferdslovens § 3 som fastsetter at dyr har egenverdi uavhengig av den nytteverdien de måtte ha for mennesker. Det følger av egenverdi at et dyrs liv i seg selv har verdi som forplikter mennesker moralsk så vel som rettslig til å respektere dyrs liv. Det finnes i dag ikke noe uttrykkelig forbud mot å avlive for eksempel familiedyr uten noen saklig grunn. NOAH mener ordene i § 3 må fylles med reelt innhold. Vi mener at det er på tide at den alminnelige rettsoppfatningen av spesielt familiedyr reflekteres både i de respektive bestemmelsene (om avliving) i loven, forskrift og i praksis. I den østeriske dyrevelferdsloven finnes et forbud i § 6 mot å avlive dyr uten saklig grunn, det samme gjelder i Polen og Tsjekkia.¹²² Både i den estiske og den latviske loven er det listet opp tilfeller der det er lovlig å avlive dyr, hvilket tilsier at andre formål med avliving ikke er lovlige.¹²³ NOAH vil også vise til Rådet for dyreetikk, som fremhever at avliving uten grunn fremstår som uetisk i forhold til samfunnets normer. Uttalelsen gjelder dyrehager, men det gjøres direkte sammenligning med familiedyr:¹²⁴ «Rådet for dyreetikk finner det mer relevant å sammenligne dyreholdet i dyreparker med hold av familiedyr enn landbrukets produksjonsdyr. (...) Dersom dyreparkene produserer et stort antall dyreunger hvert år, vel vitende om at de fleste må avlives etter endt sesong, mener Rådet at en slik «bruk og kast»-mentalitet vitner om manglende respekt for liv.». Rådet oppstiller her en forventning til familiedyrhold (og dyreparker) om at man ikke avliver dyr uten grunn, eller avler uten tanke på om dyrets liv kan opprettholdes. NOAH vil også vise til Rådets uttalelse om jakt (2007) hvor Rådet uttaler følgende: «Rådet mener at man bør ha en aktverdig grunn for å drepe et dyr, uansett dyreart. Å drepe et dyr kun for forlystelse, er ikke etisk akseptabelt.» NOAH mener denne holdningen gjør seg stadig sterkere i samfunnet, og at det bør kreves grunn for avliving av for eksempel familiedyr. Ift. andre dyr bør det settes lovfestede grenser for hvilke formål som er tilstrekkelige for å ta dyrs liv – for å heve verdien av et dyrs liv i samfunnet. Per i dag inneholder dyrevelferdsloven kun forbud mot å ta dyrs liv som selvstendig underholdnings- eller konkurranseelement. I tillegg oppstiller lov om forbud mot hold av pelsdyr forbud mot at «dyrene eller deres avkom skal avlives med sikte på salg eller annen utnyttelse av pelsen». Det vil være et naturlig neste skritt å innføre en bestemmelse i dyrevelferdsloven om at dyrs liv ikke kan tas uten lovfestet grunn, og disse grunnene bør nøye utredes.

4.3 Næringsnøytral organisering av dyrevelferd

Det er et stort problem at næringsdepartement som LMD og NFD har ansvar for dyrevelferdsloven – dette fører til at dyrevelferd nedprioriteres, og at næringsinteresser overstyret hensynet til dyr. NOAH mener at regelverksutvikling i forhold til dyrs velferd bør legges til et departement som ikke har næringsinteresser i utnytting av dyr. Forvaltningsansvaret for ville dyr som del av naturen bør snarest tilbakeføres til KLD. Ansvar for akvatiske ville dyr (sjøpattedyr, fisk) bør også inntil videre ligge til KLD, som har ansvar for naturen de lever i. For å sikre et effektivt og målrettet dyrevernaver i Norge forvaltes av en instans som ikke har næringsinteresser. En mulighet er å innføre et eget dyrevernaver-departement, eventuelt som underdepartement til KLD, som har det overordnede ansvaret for landets dyrevernaver. Ansvaret for dyrevelferdsloven bør ligge under et næringsnøytralt departement, for å hindre at dyrevelferd nedprioriteres i forhold til næringsinteresser innen landbruk og havbruk, og ift. naturforvaltning.

4.4 Opprettelse av et eget dyrevernavertilsyn

NOAH mener at tilsyn og regelverksutvikling i forhold til dyrs velferd bør legges til en egen tilsynsmyndighet. Dyrevernaver har systematisk blitt nedprioritert i forhold til næringsinteresser og forbrukerhensyn i Mattilsynet. Det betyr i praksis at dyr ikke sikres et optimalt vern i forhold til de tildelte offentlige ressurser på området. Et eget tilsyn vil synliggjøre ressursbruken og sikre at dyrevelferd som fagområdet får hevet status.

4.5 Strengere straffer for kriminalitet mot dyr og øket kapasitet

I 2015 fikk Norge dyrepoliti, og NOAH ser at dette har bidratt til å øke dyrs status, og at mishandling og vanskjøtsel av dyr oftere etterforskes og straffes. Det er svært viktig å beholde modellen med dyrekrimenheter i hvert politidistrikt. Det er også viktig at midler settes av til dette og at midlene som er satt av, ikke brukes for politiets arbeid i andre områder på bekostning av etterforskning og straffeforfølgning av dyrevelferdskriminalitet. Økokrim har hovedansvar for dyrekrimineringen, og bør styrkes personellmessig på dette området.

I dag publiseres det ikke noe statistikk i STRASAK-rapporter om dyrevelferdskriminalitet (vold, vanskjøtsel, osv.) eller miljøkriminalitet som er begått mot ville dyr etter naturmangfoldloven, viltloven og eventuelt etter i 240 i straffeloven. Dette bør endres. NOAH ser det også som nødvendig å vurdere hvorvidt simpel uaktsomhet (og ikke kun grov uaktsomhet) kan gi grunnlag til å bruke straff som reaksjon for brudd på dyrevelferdsloven. NOAH mener at det er på tide å ta en ny vurdering av skyldkravet.

Videre ser NOAH at det er behov for straffeøkning for brudd på dyrevelferdsloven, da rammen på 3 år aldri er blitt brukt – til tross for mange svært grove saker i rettssystemet. I UK ble nylig strafferammen for dyremishandling økt til 5 år,¹²⁵ og straff etter naturmangfoldloven i Norge ble også økt til 5 år i 2019.¹²⁶ Straffverdigheten av grove overtredelser på dyrevernaverlovgivningen ikke er så lav at en strafferamme på tre år er tilstrekkelig og strafferammen bør økes til 5 år. Politiet og Økokrim har nylig stilt seg bak dette.

NOAHs tilråding:

- *Innføre anerkjennelse av dyrs egenverdi i Grunnloven.*
- *Innføre bestemmelse i dyrevelferdsloven om at dyrs liv ikke kan tas uten lovbestemt grunn, herunder at familiedyr ikke kan tas livet av uten saklig grunn.*
- *Opprette et eget dyrevelferdstilsyn. Legge plan for overføring av forvaltningsansvar for dyrevelferd til næringsnøytralt dyrevernaverdepartement, (ev. dep. under KLD). Inntil dette er operativt; overføre forvaltningsansvar for alle ville dyr til KLD (fra LMD og NFD).*
- *Sikre og styrke dyrepolitienhetene i alle politidistrikter, samt styrke Økokrims dyrekrimkapasitet.*
- *Øke strafferammen i dyrevelferdsloven til 5 år. Revurdere uaktsomhet i loven.*

Prinsipper for ny dyrevelferdsmelding

Til slutt vil NOAH fremføre noen viktige prinsipper vi mener ny dyrevelferdsmelding må bygge på:

- Dyr er følende vesener, og har en verdi i seg selv uavhengig av nytteverdien for andre. Dyr skal ikke bli definert som ting eller eiendom. Prinsippet er i tråd med dyrevelferdsloven, og er inkorporert i EUs regelverk: "Desiring to ensure improved protection and respect for the welfare of animals as sentient beings" (Treaty of Amsterdam 1997).
- Dyrs interesser går utover basale livsoppholdelsesbehov. Dyr har interesse av sitt eget liv, og et liv som inneholder mulighet til positive opplevelser/glede, frihet til full bevegelse og adferdsutfoldelse, mulighet til meningsfull sosial tilknytning relevant for arten og et miljø som tilfredsstillende deres fysiske, kognitive og følelsesmessige behov.
- Et dyrs liv har verdi for dyret selv. NOAH mener meldingen bør anerkjenne at et dyrs liv ikke uten videre kan tas fra det, ut i fra menneskers for godt befinnende.
- Dyr har krav på frihet fra å bli påført smerte og lidelse, som ikke er i deres interesse (f.eks. kortvarig i forbindelse med behandling). Menneskers nyttehensyn er ikke grunn for å påføre dyr smerte og lidelse.
- Vurdering av dyrs adferdsbehov, bør ta utgangspunkt i forskning på dyrenes adferd under naturlige forhold fremfor forskning som er gjort på dyr i begrenset miljø. Sistnevnte gir ikke et fullgodt inntrykk av dyrs behov og frie valg.
- Velferdsparametre bør være fokusert på adferdsuttrykk (og mangel på slike), ikke på produksjon – i tråd med nyere kunnskap.
- På samme måte som den norske dyreverntradisjon tar avstand fra fysisk manipulasjon av det enkelte dyr for å tilpasse det et miljø med mangler (eks. nebbtrimming av høner, haleklipping av gris), bør heller ikke manipulasjon gjennom avl erstatte endringer i miljøet.
- "Føre var"-prinsippet: Tvilen skal komme dyrene til gode, i tilfeller der det er tvil om menneskelig adferd fører til lidelse for dyr.
- Verneprinsippet: Utnytting av dyr bør i utgangspunktet ikke være tillatt; dersom en form for utnytting ikke er eksplisitt nevnt og regulert i lov eller forskrift, er det ikke tillatt.

Med vennlig hilsen

NOAH – for dyrs rettigheter

v/ Siri Martinsen (veterinær og leder), Katrin Vels (jurist), Kaisa Hautala (miljøgeograf), Maria Lien (veterinær), Henriette Diesen (biolog) og Benedikte Antonsen (økolog)

Vedlegg: Kilder

- ¹ Respons Analyse for NOAH 2019
- ² Respons Analyse for NOAH 2019
- ³ Respons Analyse for NOAH 2019
- ⁴ Respons Analyse for NOAH 2021
- ⁵ Respons Analyse for NOAH 2021
- ⁶ Respons Analyse for NOAH 2020
- ⁷ Respons Analyse for NOAH 2021
- ⁸ Respons Analyse for NOAH 2021
- ⁹ Respons Analyse for NOAH 2021
- ¹⁰ <https://link.springer.com/article/10.1007/s10071-016-1064-4>
- ¹¹ www.mdpi.com/2076-328X/8/1/13/pdf
- ¹² Hawkins et al, Joint Working Group on Refinement, "Laboratory birds: Refinements in husbandry and procedures", in *Laboratory Animals* (2001) 35 (Suppl. 1)
- ¹³ Vitenskapskomiteen for mat og miljø. (2008). *Risikovurdering av effekten på dyrettleik på dyrevelferda for slaktekylling*. VKM Rapport. Nr: 2008: 39. Hentet fra <https://vkm.no/risikovurderinger/alleururderinger/risikovurderingaveffektenpadyrettleikpadyrevelferdaforslaktekylling.4.2994e95b15cc545071681d84.html>
- ¹⁴ EU Scientific Committee on Animal Health and Animal Welfare, 2000, The welfare of chickens kept for meat production
- ¹⁵ <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/1450-9156/2012/1450-91561202333S.pdf>
- ¹⁶ Berg and Sanotra, 2001, Kartlegging av forekomsten av benfel hos svenska slaktkycklingar – en pilotstudie, *Svensk Veterinärtidning*, 53(1)
- ¹⁷ Donald Broom og Andrew Fraser (2015), «Domestic Animal Behaviour and Welfare. 5th edition», CABI International
- ¹⁸ Donald Broom og Andrew Fraser (2015), «Domestic Animal Behaviour and Welfare. 5th edition», CABI International
- ¹⁹ <http://orgprints.org/17823/1/17823-060E217-hnee-hoerning-2010-masthaehnchen.pdf>
- ²⁰ Lacy and Czarick, 1998, om maskinell plukking, *Poultry Science*, 77:1794-1797
- ²¹ <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/11558925>
- ²² Gentle and Tilston, 2000, Nociceptors in legs in poultry: implications for potential pain in pre-slaughter shackling, *Animal Welfare* vol. 9 227-237
- ²³ <https://www.animalia.no/contentassets/ea773e1d55294823802670cac747a264/kjottets-tilstand-2018.pdf>
- ²⁴ St.meld. nr. 12 (2002-2003) s. 91
- ²⁵ Ingvar Ekesbo og Stefan Gunnarson, "Farm Animal Behaviour, 2nd Edition", 2018, CABI Publishing
- ²⁶ <https://foresthillfarmiowa.com/prevent-early-poult-flip-overs-epf-in-turkey-poults/>; <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/10051028>
- ²⁷ <https://vkm.no/risikovurderinger/alleururderinger/vurderingavrisikofordyrevelferdenikonvensjonellproduksjonavkalkun.4.773639b215c8657f2a497331.html>
- ²⁸ <https://vkm.no/download/18.2994e95b15cc54507161d1d6/1498210595836/2ac5fda9ff.pdf>
- ²⁹ <https://vkm.no/download/18.2994e95b15cc54507161d1f6/1498210611586/Risk%20assessment%20on%20welfare%20in%20turkeys.pdf>
- ³⁰ <https://www.animalia.no/contentassets/ea773e1d55294823802670cac747a264/kjottets-tilstand-2018.pdf>
- ³¹ Veterinærinstituttet, Dyrevelferd for verpehøns, 2018, <https://www.vetinst.no/nyheter/dyrevelferd-for-verpehons>
- ³² https://www.researchgate.net/publication/237532776_The_welfare_of_laying_hens
- ³³ EFSA Panel on Animal Health and Welfare (AHAW). (26.09.2019). Killing for purposes other than slaughter: poultry. *EFSA Journal* 2019;17(11):5850. Hentet fra <https://efsa.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.2903/j.efsa.2019.5850>
- ³⁴ BBC. (29.01.2020). France to ban culling of unwanted male chicks by end of 2021. *BBC*. Hentet fra <https://www.bbc.com/news/world-europe-51301915>
- ³⁵ Vuilleumier, Marie. (20.09.2019). Switzerland bans shredding of male chicks. *Swissinfo.ch*. Hentet fra <https://www.swissinfo.ch/eng/animal-protection-switzerland-bans-shredding-of-male-chicks-/45240798>
- ³⁶ Woodyatt, Amy. (13.06.2019). Mass killing of chicks lawful, says German court. *CNN*. Hentet fra <https://edition.cnn.com/2019/06/13/europe/german-killing-chicks-legal-scli-intl/index.html>
- ³⁷ <https://www.animalia.no/contentassets/ea773e1d55294823802670cac747a264/kjottets-tilstand-2018.pdf>
- ³⁸ Koba, Y. og Tanida, H (2001), "How do miniature pigs discriminate between people? Discrimination between people wearing overalls of the same colour", *Applied Animal Behaviour Science* 73: s. 45-58
- ³⁹ Jørgensen, Fredriksen og Baustad, Bogsår hos purker i Norge 2008, er målet nådd?, *Helsetjenesten for svin, Animalia*, 2009
- ⁴⁰ St. meld. nr 12 (2002-2003)
- ⁴¹ Gjein H: Klauvlidelser. *Praksisnytt* 5(1), 2000; gjengitt i www.praksisnytt.com/0304/Klauvlidelser%20hos%20purke.doc
- ⁴² St. meld. nr 12 (2002-2003)
- ⁴³ <http://www.umb.no/statisk/husdyrforsoksmoter/2011/116.pdf>
- ⁴⁴ <http://www.umb.no/statisk/husdyrforsoksmoter/2011/116.pdf>
- ⁴⁵ <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2003-02-18-175>
- ⁴⁶ <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2003-02-18-175>
- ⁴⁷ St. meld. nr 12 (2002-2003)
- ⁴⁸ <https://www.bondevennen.no/fagartiklar/grunnlag-for-god-fruktbarhet-og-store-kull>
- ⁴⁹ Rådet for dyreetikk, *Dagens husdyravl i et etisk perspektiv*, 2009

- ⁴⁹ <https://www.efsa.europa.eu/en/efsajournal/pub/7421>
- ⁵⁰ <https://www.animalia.no/no/animalia/aktuelt/gassbedoving-av-gris>
- ⁵¹ Lund, Vonne. (2005). *Rapport: Utredning om CO2-bedøving av gris*. Veterinærinstituttet
- ⁵² SVT Nyheter. (14.12.2017). SLU: Stoppa gasningen av grisar inför slakt. SVT. Hentet fra <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/grisar-gasas-infor-slakt>
- ⁵³ ATL Lantbrukets Affärstidning. (20.12.2017). Professorns film väckte debatten. ATL. Hentet fra <https://www.atl.nu/lantbruk/professorns-film-vackte-debatten/>
- ⁵⁴ [http://animalbehaviorandcognition.org/uploads/journals/17/AB&C_2017_Vol4\(4\)_Marino_Allen.pdf](http://animalbehaviorandcognition.org/uploads/journals/17/AB&C_2017_Vol4(4)_Marino_Allen.pdf)
- ⁵⁵ Marino, Lori and Merskin, Debra (2019) *Intelligence, complexity, and individuality in sheep*. *Animal Sentience* 25(1)
- ⁵⁶ Science alert, 2018, <https://www.sciencealert.com/goats-are-just-as-smart-and-loving-as-dogs-say-scientists>
- ⁵⁷ Nawroth, Queen Mary University of London, Goats display audience-dependent human-directed gazing behaviour in a problem solving task, 2016, <https://royalsocietypublishing.org/doi/full/10.1098/rsbl.2016.0283>
- ⁵⁸ SSB (2021), Landbruksteling 2020, <https://www.ssb.no/iord-skog-jakt-og-fiskeri/landbruksteling/statistikk/landbruksteling>
- ⁵⁹ St.meld. nr. 12 (2002-2003) om dyrehold og dyrevelferd
- ⁶⁰ Forskrift om hold av storfe § 32
- ⁶¹ St.meld. nr. 12 (2002-2003)
- ⁶² Mattilsynets årsrapport 2010, https://www.mattilsynet.no/om_mattilsynet/mattilsynets_aarsrapport_for_2010.7613/binary/Mattilsynets%20%C3%A5rsrapport%20for%202010
- ⁶³ St.meld. nr. 12 (2002-2003) om dyrehold og dyrevelferd
- ⁶⁴ Forskrift om hold av storfe § 10
- ⁶⁵ St.meld. nr. 12 (2002-2003) s. 72
- ⁶⁶ Bergljot Børresen (1994). «Kunsten å bli tam», Gyldendal forlag
- ⁶⁷ Forskrift om velferd for småfe § 9
- ⁶⁸ St.meld. nr. 12 (2002-2003)
- ⁶⁹ Mattilsynet, Mattilsynets årsrapport for 2017, https://www.mattilsynet.no/om_mattilsynet/mattilsynets_aarsrapport_for_2017.30447/binary/Mattilsynets%20%C3%A5rsrapport%20for%202017
- ⁷⁰ Noble, C., Nilsson, J., Stien, L. H., Iversen, M. H., Kolarevic, J. & Gismervik, K. (2018). Velferdsindikatorer for oppdrettslaks: Hvordan vurdere og dokumentere fiskevelferd (3. utg.). 312 pp., Del A, s. 13.
- ⁷¹ Sommerset I, Walde C S, Bang Jensen B, Wiik-Nielsen J, Børnø G, Oliveira VHS, Haukaas A og Brun E. Fiskehelse rapporten 2021, Veterinærinstituttets rapportserie nr. 2a/2022, utgitt av Veterinærinstituttet 2022.
- ⁷² Mo, Tor Atle & Poppe, Trygve T. (10.06.2019). Hvorfor er det ingen som bryr seg om dyrevelferd hos rensfisk? Forskerenonen. Hentet fra <https://forskerenonen.no/dyreverden-etikk-hav-og-fiske/hvorfor-er-det-ingen-som-bryr-seg-om-dyrevelferd-hos-rensfisk/1346346>
- ⁷³ <https://www.vetnett.no/nyhetsarkiv/dodeligheten-har-ikke-gatt-ned>.
- ⁷⁴ "Folkeopplysningen: Laks", NRK (2020). <https://tv.nrk.no/serie/folkeopplysningen/2020/KMTE50003420>
- ⁷⁵ Uttalelse om termisk avlusning - Rådet for dyreetikk. 19.juni 2022. Tilgjengelig på nett: <https://www.radetfordyreetikk.no/wp-content/uploads/2022/06/Radet-for-dyreetikk-Uttalelse-om-termisk-avlusning.pdf>
- ⁷⁶ Mattilsynet, «Veiledning om krav til god fiskevelferd ved slakteri for akvakulturdyr», mattilsynet.no, 2014.
- ⁷⁷ <https://www.vetnett.no/nyhetsarkiv/dodeligheten-har-ikke-gatt-ned>.
- ⁷⁸ European Centre for Disease Prevention and Control, «Detection of new SARS-COV-2 variants related to mink», ECDC, 12.11.2020 1.
- ⁷⁹ https://www.mattilsynet.no/dyr_og_dyrehold/dyrevelferd/forsoksdyr/
- ⁸⁰ <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/stmeld-nr-12-2002-2003-/id196533/?q=fors%C3%B8ksdyr&ch=6#kap6-2-26>
- ⁸¹ Ibid.
- ⁸² Direktiv 2010/63/EF av 22. september 2010 om beskyttelse av dyr som brukes til vitenskapelige formål
- ⁸³ https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_15_5094
- ⁸⁴ <https://english.ncadierproevenbeleid.nl/latest/news/16/12/15/ncad-opinion-transition-to-non-animal-research>
- ⁸⁵ https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/strategi-for-att-fasa-ut-djurforsok_H8023032
- ⁸⁶ <https://www.forsoksdyrkomiteen.no/wp-content/uploads/2020/08/Forsoksdyrkomitee%CC%81ens-uttalelse-Overgang-til-forskning-uten-forsoksdyr-august-2020.pdf>
- ⁸⁷ Veterinærinstituttet. (21.01.2010). Høringssvar til «Utkast om forskrift om fremvisning av dyr».
- ⁸⁸ Rådet for dyreetikk. (15.05.2001). Dyreparker og avlving av overskuddsdyr. Hentet fra <https://www.radetfordyreetikk.no/dyreparker-avlving-av-overskuddsdyr/>.
- ⁸⁹ <https://www.radetfordyreetikk.no/etiske-grenseoppganger-for-hold-av-dyr-i-dyrepark/>
- ⁹⁰ "Konsekvenser av menneskelig aktivitet på dyrevelferd hos viltlevende dyr", C. Mejdell, VESO/Veterinærinstituttet (2004)
- ⁹¹ <https://www.dagsavisen.no/demokraten/nyheter/foreslar-forbud-mot-nattjakt-1.1431407>
- ⁹² Cecilie M. Mejdell, Veterinærinstituttet (2004). «Konsekvenser av menneskelig aktivitet på dyrevelferd hos viltlevende dyr».
- ⁹³ Græslis AR, Le Grand L, Thiel A, Fuchs B, Devineau O, Stenbacka F, Neumann W, Ericsson G, Singh NJ, Laske TG, Beumer LT, Arnemo JM, Evans AL (2020). Physiological and behavioural responses of moose to hunting with dogs. *Conserv Physiol* 8(1): coaa122; doi:10.1093/conphys/coaa122.
- ⁹⁴ Støen, O.-G, Le Grand, L., Thorsen, N.H., Sæbø, S., Rauset, G.R, Arnemo, J.M., Fuchs, B., Evans, A.L., Ahlquist, D. & Boström, R (2018). *Jaktforskning på brunbjørn med hund - antall og hundetypens betydning for bjørnens fysiologi*. NINA Rapport 1501. Norsk institutt for naturforskning.
- ⁹⁵ Cecilie M. Mejdell, Veterinærinstituttet (2004). «Konsekvenser av menneskelig aktivitet på dyrevelferd hos viltlevende dyr».
- ⁹⁶ Kansky, R., Kidd, M., & Knight, A. T. (2016). A wildlife tolerance model and case study for understanding human wildlife conflicts. *Biological Conservation*, 201, 137-145.
- ⁹⁷ Chapron, G., & Treves, A. (2016). Blood does not buy goodwill: allowing culling increases poaching of a large carnivore. *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, 283(1830), 20152939.

- ⁹⁸ Santiago-Avila, F. J., Cornman, A. M., & Treves, A. (2018). Killing wolves to prevent predation on livestock may protect one farm but harm neighbors. *PLoS ONE*, 13(1), e0189729.
- ⁹⁹ Karlsson, J., & Johansson, Ö. (2010). Predictability of repeated carnivore attacks on livestock favours reactive use of mitigation measures. *Journal of Applied Ecology*, 47(1), 166-171.
- ¹⁰⁰ «Økt hogst av skog i Norge, effekter på naturmangfold», Erik Framstad og Anne Sverdrup-Thygeson, NINA, 2015.
- ¹⁰¹ «Internasjonelt skogsbruk», Skogsstyrelsen Sverige
- ¹⁰² Miljødirektoratet, Faggrunnlag – Fugl, Underlagsdokument til nasjonal ramme for vindkraft, 2019, <http://webfileservice.nve.no/API/PublishedFiles/Download/201903419/2729542>.
- ¹⁰³ Panzacchi, M., Van Moorter, B., Strand, O., Saerens, M., Kivimäki, I., St. Clair, C.C., Herfindal, I. and Boitani, L. (2016), Predicting the *continuum* between corridors and barriers to animal movements using Step Selection Functions and Randomized Shortest Paths. *J Anim Ecol*, 85: 32-42. <https://doi.org/10.1111/1365-2656.12386>
- ¹⁰⁴ <https://www.trafikverket.se/vara-projekt/projekt-i-hallands-lan/vag-26-oskarstromlansgransen-faunapassager/#ett-steg-mot-en-gronare-infrastruktur>.
- ¹⁰⁵ <https://fisk.no/fiskeri/4032-vil-forby-kroking-av-selunger>
- ¹⁰⁶ «Jakt på drektig hval og jakt på dyr i følge med unger», Rådet for dyreetikk (1994)
- ¹⁰⁷ Nærings- og fiskeridepartementet. (2004). Norsk sjøpattedyrpolitikk. (St. Meld. Nr. 27 (2003-2004)). Kapittel 7.
- ¹⁰⁸ Nærings- og fiskeridepartementet. (2004). Norsk sjøpattedyrpolitikk. (St. Meld. Nr. 27 (2003-2004)). Kapittel 6.
- ¹⁰⁹ Forskerutvalg om sjøpattedyr 2020 Norwegian Marine Mammal Scientific Advisory Board 202
- ¹¹⁰ https://ec.europa.eu/environment/biodiversity/animal_welfare/seals/pdf/factsheet/EN.pdf
- ¹¹¹ Øien & Knudsen, «The Norwegian Minke Whale Hunt 2011 and 2012», DOK 8, NAMMCO Expert Group Meeting to Assess TTD Data of Large Whales, 4–6 nov, 2015
- ¹¹² «Fangst av vågehval, sesongen 2021», Norges Råfisklag, 14.09.21
- ¹¹³ «Jakt på drektig hval og jakt på dyr i følge med unger», Rådet for dyreetikk (1994)
- ¹¹⁴ Forslag til kvoter for den norske vågehvalfangsten 2022, Nils Øien, Hiroko K. Solvang, Hans J. Skaug, Havforskningsinstituttet, 2021.
- ¹¹⁵ VKM Report 2022:01, Compilation of knowledge on the global population of common minke whale (*Balaenoptera acutorostrata*). Scientific Opinion of the Panel on Alien Organisms and Trade in Endangered Species (CITES) of the Norwegian Scientific Committee for Food and Environment 15.02.2022 [https://vkm.no/download/18.5045ca2617fb4ad9b77b0df8/1648710185470/Compilation%20of%20knowledge_Minke%20whale%20\(2\).pdf](https://vkm.no/download/18.5045ca2617fb4ad9b77b0df8/1648710185470/Compilation%20of%20knowledge_Minke%20whale%20(2).pdf)
- ¹¹⁶ Cecilie M. Mejdell (2004). Konsekvenser av menneskelig aktivitet på dyrevelferd hos villlevende dyr. *Veterinary Science Opportunities (VESO)*. På oppdrag av Mattilsynet. [https://www.mattilsynet.no/fisk-og-akvakultur/fiskevelferd/veso-konsekvenser-av-menneskelig-aktivitet-paa-dyrevelferd-hos-viltlevende-dyr-2004.5928/binary/VESO:%20Konsekvenser%20av%20menneskelig%20aktivitet%20p%C3%A5%20dyrevelferd%20hos%20viltlevende%20dyr%20\(2004\)](https://www.mattilsynet.no/fisk-og-akvakultur/fiskevelferd/veso-konsekvenser-av-menneskelig-aktivitet-paa-dyrevelferd-hos-viltlevende-dyr-2004.5928/binary/VESO:%20Konsekvenser%20av%20menneskelig%20aktivitet%20p%C3%A5%20dyrevelferd%20hos%20viltlevende%20dyr%20(2004))
- ¹¹⁷ Rådet for Dyreetikk. Etske vurderinger av fangstmetodene i kommersielt fiske November 2014 <https://www.radetfordyreetikk.no/wp-content/uploads/2014/11/2014-Uttalelse-om-etske-vurderinger-av-fangstmetodene-i-kommersielt-fiske.pdf>
- ¹¹⁸ Ibid.
- ¹¹⁹ <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2005-06-02-505>
- ¹²⁰ <https://www.regeringen.se/4ae8db/contentassets/f5bfaeffbfef406ab945f25e687087ef/sjv-rapport-2019-17-krav-pa-att-halla-djurlosgaende.pdf>
- ¹²¹ <https://www.nationen.no/kronikk/norge-et-hestehode-bak/>
- ¹²² Federal Act of the Protection of Animals (Austria) 2004, <https://www.animallaw.info/statute/austria-animal-welfare-federal-animal-protection-act>
- ¹²³ Animal Protection Act (Estonia) 2000, <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/530102013045/consolide>, § 10; Animal Protection Law (Latvia), 1999, <https://www.globalanimallaw.org/database/national/latvia/>, § 44; Act on the protection of animals against cruelty (Czech Republic), 1992, <https://www.vetkom.cz/legislativa-pro-veterinare/komora-a-vnitri-predpisy/act-on-the-protection-of-animals-against-cruelty-act-no-246-1992-coll/>, § 5; Animal Protection Act (Poland), 1998, https://www.animallaw.info/statute/poland-cruelty-polish-animal-protection-act#Chapter_10, § 33.
- ¹²⁴ <https://www.radetfordyreetikk.no/dyreparker-avliving-av-overskuddsdyr/>
- ¹²⁵ BBC. (26.6.2020). Worst animal cruelty cases to get higher jail terms. *BBC*. Hentet fra <https://www.bbc.com/news/uk-48766531>
- ¹²⁶ Naturmangfoldloven. (2009). Lov om forvaltning av naturens mangfold. (LOV-2009-06-19-100). Kapittel IX. Håndheving og sanksjoner. Hentet fra https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2009-06-19-100#KAPITTEL_9